

AZƏRBAYCANDA QADINLARIN ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİNƏ ÇIXIŞI ÜÇÜN MANEƏLƏR, HÜQUQİ MÜDAFİƏ VASİTƏLƏRİ VƏ ƏN YAXŞI TƏCRÜBƏLƏR

*Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan,
Moldova Respublikası və Ukrayna
üçün nəzərdə tutulan
«Beş Şərq Tərəfdaşlığı Ölkəsində Qadınların Ədalət
Mühakiməsinə
Çıxışının Artırılmasına»
dair Proqramatik Əməkdaşlıq
Layihəsi Çərçivəsində Hazırlanmışdır.*

Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan,
Moldova Respublikası və Ukrayna üçün nəzərdə tutulan
Proqramatik Əməkdaşlıq Çərçivəsi

Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova Respublikası
və Ukrayna üçün nəzərdə tutulan «Beş Şərq Tərəfdaşlığı
Ölkəsində Qadınların Ədalətə Mühakiməsinə Çıxışının
Artırılmasına» dair Proqramatik Əməkdaşlıq Layihəsi
Çərçivəsində hazırlanmışdır.

“Azərbaycanda qadınların ədalət mühakiməsinə sərbəst
çıxışı üçün maneələr, hüquqi müdafiə vasitələri və ən yaxşı
təcrübələrə» dair bu milli araşdırma Pərvanə Bayramova
tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Bu işdə ifadə olunan fikir
və rəylərə görə məsuliyyəti yalnız müəllif daşıyır. Bu sənəd
Avropa Şurasının və ya Avropa İttifaqının rəsmi siyasətini
əks etdirmir. Bu sənəddə əks olunan məlumatlar fevral
2017-ci il tarixə olan məlumatlardır.

Sənədin bir hissəsinin ya bütövlüklə sürətlərinin
çoxaldılması və yaxud tərcüməsi ilə əlaqədar olan bütün
müraciətlər Kommunikasiya Dərsinə (F-67075 Strasburq
Cedex və ya publishing@coe.int) ünvanlanmalıdır. Bu
sənədlə bağlı olan digər yazışmalar Demokratiya üzrə Baş
Direktorluğun Bərabərlik Sektoruna ünvanlanmalıdır.

Bu araşdırma Gender Bərabərliyi bölməsi, Bərabərlik
Sektoru, Demokrasiya üzrə Baş Direktorluq, Avropa Şurası
tərəfindən həyata keçirilmiş, maliyyələşmə isə Avropa
İttifaqı və Avropa Şurası tərəfindən təmin edilmişdir.

Üz qabığı və struktur: Sənəd və Nəşrlərin İstehsalı İdarəsi
(SPDP), Avropa Şurası.

© Avropa Şurası, Avqust 2017-ci il, Avropa Şurasının
nəşriyyatında dərc olunub.

MÜNDƏRICAT

BEŞ MİLLİ ARAŞDIRMALARA ÜMUMİ GİRİŞ	5
AZƏRBAYCAN	9
1. GİRİŞ	9
2. ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİNƏ ÇIXIŞDA GENDER BOŞLUQLARI	10
Milli qanunvericilik və siyasət çərçivələrində qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışında maneələr	10
Qanunların icrası üçün praktikaların və mexanizmlərin təhlili	21
Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışına sosial-iqtisadi və mədəni maneələr	23
3. ƏDLİYYƏ SİSTEMİNİN GENDER TƏLƏBLƏRİNƏ CAVAB VERMƏSİ	27
Peşəkar hüquqşünaslar və polis arasında gender ayrı-seçkiliyi, gender stereotipləri keyfiyyətsiz xidmətlər və düşmənçilik münasibətləri	27
Hakimlər və hüquqşünaslar üçün mövcud gender təlimləri	28
Peşəkar hüquqşünasların təhsilində qadın hüquqları və gender bərabərliyi məsələləri tətbiq sahəsi	29
4. HÜQUQİ MÜDAFİƏ VASİTƏLƏRİ, YAXŞI TƏCRÜBƏLƏR VƏ TÖVSIYƏLƏR ..	29
Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışlarını asanlaşdırmaq üçün mövcud hüquqi müdafiə vasitələri	29
Qadınların ədalət mühakiməsinə bərabər çıxışına dair yaxşı milli təcrübələr	32
Qadınlara ədalət mühakiməsinə bərabər çıxış imkanına maneələrin qarşısının alınması üçün tədbirlər	32
Qadınların ədalət mühakiməsinə bərabər çıxış imkanı sahəsində araşdırma və məlumat ehtiyaclarını aradan qaldırmaq üçün tədbirlər	34
Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışları sahəsində müvafiq qurumlar	35
BİBLİOQRAFIYA	36

BEŞ MİLLİ ARAŞDIRMALARLA ÜMUMİ GİRİŞ

Həm Avropa Şurası səviyyəsində, həm də üzv dövlətlər daxilində gender bərabərliyi standartlarını gücləndirmək üçün mühüm səylər göstərilmişdir. Avropa Şurasının gender bərabərliyi standartlarının əsasını dörd əsas saziş (müqavilə) təşkil edir. Bunlar «təməl» sazişlərdir: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və Avropa Sosial Xartiyası (yenidən baxılıb) və iki «yeni nəsil» sazişi, İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Konvensiya¹ və Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Konvensiya (İstanbul Konvensiyası).² 1970-ci ildən etibarən Nazirlər Komitəsi gender bərabərliyi məsələlərinə dair bir sıra tövsiyələr qəbul edib.³

Avropa Şurasının 2014-2017-cü illər⁴ üzrə Gender Tərəfdaşlığı strategiyası üzv dövlətləri *faktiki olaraq* gender bərabərliyinə daha da yaxınlaşdırmaq məqsədilə bu standartların tətbiq edilməsi üçün strateji çərçivəni təmin edir. Avropa Şurasının Gender Bərabərliyi Strategiyasının beş məqsədindən biri qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışını təmin etmək üçün üzv dövlətlərlə birgə işləməkdən ibarətdir. Strategiya bu sahədə aşağıdakı məqsədlərlə fəaliyyət göstərməyi müəyyənləşdirir: qadınların ölkə məhkəmələrinə və beynəlxalq ədalət mühakiməsinə çıxış əldə etməsi yolunda qarşılaşdığı maneələri müəyyən etmək üçün məlumatlar toplamaq və milli və beynəlxalq çərçivələri təhlil etmək; qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışını asanlaşdırmaq üçün mövcud hüquqi müdafiə vasitələrini və yaxşı təcrübələri müəyyən etmək, toplamaq və yaymaq; vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün tövsiyələr vermək.

Beş Şərq Tərəfdaşlığı ölkəsində (Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukrayna) qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışının yaxşılaşdırılması adlı regional layihə Gender Bərabərliyi Strategiyasının ümumi icrasına və xüsusilə də Strategiyanın 3-cü Məqsədinin - qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışın təmin edilməsinə kömək edir: Bu layihə Avropa Şurası/Avropa İttifaqı Şərq Tərəfdaşlığı 2015-2017-ci illərdə⁵ Proqramlı Əməkdaşlıq haqqında Çərçivə Sazişi (PƏÇ) tərəfindən maliyyələşdirilir və Avropa Şurasının gender bərabərliyi şöbəsi tərəfindən həyata keçirilir.

Layihənin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- ▶ qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışına maneələri müəyyən etmək və onların aradan qaldırılmasını dəstəkləmək;
- ▶ Şərq tərəfdaşlığı ölkələrinin ədalət mühakiməsi zəncirinin gender yanaşmasını təmin etmək üçün eyni zamanda peşəkar hüquqşünasların hazırlanması vasitəsilə tədbirlərin təşkili üçün potensialları gücləndirmək.

Bilik səviyyəsinin artırıldığına baxmayaraq, qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanının müxtəlif cəhətlərinə dair məlumatların toplanmasında sistemli boşluqlar mövcuddur. Layihənin benifisiar ölkələri ilə əlaqədar bu cür boşluqları doldurmaq üçün Avropa Şurasının gender bərabərliyi şöbəsi qadınların Ermənistanda, Azərbaycanda, Gürcüstanda, Əfqanıstanda, Moldovada və Ukraynada ədalət mühakiməsinə çıxışı üçün maneələrin, hüquqi müdafiə vasitələrinin və yaxşı təcrübələrin xəritəsini tərtib etmək üçün beş milli araşdırmanın aparılmasına dair tapşırıq vermişdir. Bu tədqiqatların hər birinin məqsədləri aşağıdakıları təmin etməkdən ibarət olmuşdur:

1. 1 fevral, 2008-ci ildə qüvvəyə minib.
2. 1 avqust, 2014-cü ildə qüvvəyə minib.
3. Avropa Şurasının gender bərabərliyi və qadın hüquqları üzrə standartları haqqında məlumat bülleteninə baxın, bu səhifədən əldə edə bilərsiniz: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168058feef>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il
4. bu səhifədən əldə edə bilərsiniz: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680590174>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il
5. Baxın: <http://pjp-eu.coe.int/en/web/eap-pcf/home?desktop=true>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

- ▶ Qadınların hüquqi və prosessual, eləcə də sosial-iqtisadi və mədəni sahədə ədalət mühakiməsinə çıxış üçün əsas maneələrin təhlili;
- ▶ qadınların mövcud olduğu yerlərdə yaxşı təcrübələrin nümunələri də daxil olmaqla, müvafiq ölkələrdə qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanlarını yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər üçün tövsiyələr toplusu;
- ▶ peşəkar hüquqşünasların (məhkəmə hakimləri, dövlət ittihamçıları, hüquqşünaslar və ehtimal ki, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları) təlim hazırlığı üçün növbəti təşkilat üçün sorğu (yardımçı) məlumatları.
- ▶ Araşdırmalar beş müstəqil yerli ekspert tərəfindən həyata keçirilmiş və onlardan aşağıdakı suallara cavab verilməsi istənilmişdir:
- ▶ ölkənizdə ədalət mühakiməsinə çıxış üçün hansı gender boşluqları var?
- ▶ ədliyyə sistemi qadınların ehtiyaclarına necə cavab verir?
- ▶ ədliyyə sisteminin gender yanaşmasını yaxşılaşdırmaq üçün nə etmək olar?

Beş tədqiqatın hamısı oxşar mövzular və məsələlər ətrafında qurulmuşdur. Hər bir tədqiqatın birinci hissəsində qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanlarına təsir göstərən qanunvericiliyin və siyasət çərçivələrinin, eləcə də icra təcrübələrinin və mexanizmlərinin təhlili vasitəsilə ədalət mühakiməsinə çıxışa dair gender boşluqlarına toxunulur. Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışına sosial-iqtisadi və mədəni maneələr də bu birinci hissədə müzakirə olunur. Hər bir tədqiqatın ikinci hissəsində müvafiq ölkədə ədliyyə sisteminin gender yanaşması araşdırılır. Bütün beş tədqiqatda aşağıdakı məsələlər müzakirə olunur: qadınların məhkəmələrə çıxışı; məhkəməyə müraciət edən şəxslərin gender bölgüsü üzrə ayrıca məlumatlarının mövcud olub-olmaması; peşəkar hüquqşünaslar, xüsusilə də məhkəmə orqanları arasında gender stereotipləri; peşəkar hüquqşünasların ilkin və gələcək təhsilində gender bərabərliyinə dair təlim hazırlığının mövcudluğu. Hər bir tədqiqatın üçüncü hissəsində mövcud hüquqi müdafiə vasitələri və yaxşı təcrübələr təqdim edilir və bir sıra tövsiyələr hazırlanır. Müvafiq olduqda və bu ümumi mövzuların və məsələlərin həlli sahəsində mümkün olduqda, əlverişsiz qruplardan olan qadınlara təsir edən maneələrə diqqət yetirilir, məsələn, kənd yerlərindəki qadınlar; əlilliyi olan qadınlar; yaşlı qadınlar; etnik azlıqlardan olan qadınlar; zorakılıqdan zərər çəkmiş qadınlar; lezbianlar, biseksual və transqadınlar; və həbsdə olan/həbs edilmiş qadınlar.

Beş tədqiqat üçün aparılmış araşdırma əsasən kameral xarakter daşımış və milli məsləhətçilər mövcud olan mənbələrdən mümkün qədər geniş şəkildə nümunələr götürmüşdür. Ermənistanda və Azərbaycanda məsləhətçilər hüquqşünaslarla və vətəndaş cəmiyyətinin hüquq müdafiəçiləri ilə məhdud sayda danışıqlar aparmışdır. Gürcüstanda və Moldova Respublikasında məsləhətçilər həm də bir sıra təşkilatların rəsmi məlumatlar istəmişdir. Ukraynada milli məsləhətçi əvvəlcədən təyin edilmiş anketə əsasən hakimlər arasında kiçik bir anket sorğusu keçirmişdir. Beş tədqiqatın ilkin nəticələri 2015-ci ilin 5 və 6 noyabr tarixlərində Gürcüstanın Kvareli şəhərində Beş Şərq Tərəfdaşlığı ölkələrində qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışının yaxşılaşdırılması mövzusunda keçirilmiş regional konfransda təqdim olunmuşdur. Konfransda hökumət rəsmiləri, elmi ekspertlər və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri tərəfindən verilmiş rəylər araşdırmalara inteqrasiya edilmişdir. Daha sonra, hər bir məsləhətçi 2016-cı ilin ilk aylarında ölkə tədqiqatına dair nəticələrini milli auditoriyaya təqdim etmişdir. Bu qiymətləndirici iclaslardan əldə olunmuş rəylər, həmçinin, tədqiqatların son variantına inteqrasiya edilmişdir.

Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, xüsusilə, qanunların və siyasətlərin qəbulunda nailiyyət əldə edilməsinə baxmayaraq, qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışında mühüm boşluqlar hələ də qalmaqdadır.

Qanunvericilik və siyasət çərçivələrinə gəldikdə isə, Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri gender bərabərliyinin inkişafı üçün qanunvericiliyin təsdiq edilməsində və siyasət sənədlərinin qəbul edilməsində mühüm irəliləyişlər əldə etmişdir. Qadınlar və kişilər arasında bərabərliyin təmin edilməsi hər bir iştirakçı ölkənin konstitusiyasına, o cümlədən, bu yaxınlarda Ermənistan Konstitusiyasına da daxil edilmişdir. Bu beş ölkənin hamısının gender bərabərliyi ilə bağlı konkret qanunları var. Azərbaycan 2006-cı ildə, Ermənistan 2011-ci ildə, Gürcüstan 2010-cu ildə, Moldova 2006-cı ildə, Ukrayna isə 2005-ci ildə sözügedən qanunu qəbul edib.

Gürcüstanda 2014-cü ildə, Moldova Respublikasında 2012-ci ildə və Ukraynada isə 2012-ci ildə ayrı-seçkilik haqqında xüsusi qanunlar qəbul edilmişdir. Azərbaycanda 2010-cu ildə məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında xüsusi qanun qəbul edildiyinə baxmayaraq, ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması haqqında ayrıca qanun yoxdur. Bundan əlavə, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukraynada məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında xüsusi qanunvericilik qəbul edib (müvafiq olaraq 2006-cı, 2007-ci və 2001-ci illərdə). Ermənistan bu müddət ərzində məişət zorakılığının qarşısının alınması və onunla mübarizə məqsədilə ayrı-seçkilik haqqında qanun hazırlayıb.

2017-ci ilin fevral ayından etibarən benifisiar ölkələrin üçü, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukrayna, İstanbul Konvensiyasını imzalamış, lakin, hələ ratifikasiya etməyib. Digər iki ölkə isə hələ də İstanbul Konvensiyasını imzalamayıblar. Qanunvericiliyin işlənilməsi və hazırlanmasında əhəmiyyətli irəliləyişə nail olduğuna baxmayaraq, qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışını əngəlləyən hüquqi maneələr hələ də qalmaqdadır.

Konkret maneələrə ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericilik çərçivələrində qadınların *hüquqi* ayrı-seçkililiyi və yaxud boşluqlar daxildir. Milli tədqiqatların nəticəsi olaraq bu beş ölkənin hər birində əməyin mühafizəsinə dair qanunvericiliyinin ayrı-seçkilik təsirləri barəsində çoxsaylı nümunələrin mövcud olduğu qeyd edilir. Əmək qanunvericiliyi sahəsində hamıl qadınların işdən qanunsuz azad edilməsi və ya ataların atalıq məzuniyyətindən istifadə məhdudiyyətləri kimi əlavə maneələr müşahidə edilmişdir.

Təbiiq təcrübələri və mexanizmləri ilə əlaqədar olaraq milli qanunlar cinsi mənsubiyyət əsasında bərabərliyi müdafiə edir, qadınlar isə nadir hallarda öz hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə məhkəmədə bu qanunların fəal tətbiqinə nail olurlar. Dolayısıya ayrı-seçkilik gender bərabərsizliyinin daha çox yayılmış bir təzahürü olduğu iddia edildiyinə baxmayaraq, onu sübuta yetirmək məqsədilə zəruri olan sübut və hüquqi mexanizmlərin standartları yaxşı işlənilib hazırlanmamışdır. Tədqiqat aparılmış bütün ölkələrdə qadınlara qarşı törədilmiş zorakılıqdan zərər çəkənlərin qadınların, xüsusilə də qadınlara qarşı törədilən zorakılığın bütün növlərinin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməsi kimi işlərlə bağlı ədalət mühakiməsində çıxışında boşluqların hələ də qalmaqda davam etdiyi; qadınlara qarşı ağır zorakılıq cinayətləri barədə verilmiş məlumatların azlığı; zorlama əməlinə görə qətimkan tədbirinin (həbs cəzasının) seçilməsi hallarının azlığı; və zərər çəkmiş şəxslərə yardım göstərilməsi üçün dövlət büdcəsinin ayırdığı vəsaitin az olması və yaxud yox dərəcəsində olması faktları ortaya çıxmışdır.

Araşdırmalar nəticəsində qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı üçün bir sıra ümumi sosial-iqtisadi və mədəni maneələrin mövcud olduğu ortaya çıxmışdır. Ən geniş yayılmış maneə qadınların iqtisadi cəhətdən kişilərdən asılılığı və ya onların kişilərlə iqtisadi bərabərsizliyindən ibarət olmuşdur ki, bu da onların məhkəmə prosesləri üçün tez-tez lazım olan resurslardan daha az istifadə etməsi deməkdir. Qadınların aşağı məşğulluq səviyyələri və onların işgötürən və ya sahibkarlar kimi biznes sektorunda iştirakçılıq səviyyəsinin aşağı olmasına əlavə olaraq, bu beş ölkənin hamısında əhəmiyyətli dərəcədə gender üzrə ödəniş və gəlir çatışmazlığı halları mövcuddur. İkincisi, kişilərin qadınlar üzərindəki üstünlüyü və qadınları əsasən qayğı göstərən şəxslər, kişiləri isə evə qazanc gətirən şəxslər kimi görəndə ayrı-ayrı gender vəzifələrinin təbiiyi kimi patriarxal münasibətlər və inanclar hələ də qalmaqda davam edir. Kişilərin üstünlüyünə olan inamın əsasını kişilərin xeyrinə qız uşaqları ilə oğlan uşaqlarının arasında say nisbətinin pozulması və qadın hüquqlarının ciddi şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Ermənistanda, Azərbaycanda və Gürcüstanda aparılan araşdırmalar zamanı ortaya çıxmış gələcək uşağın cinsinə əsaslanan prenatal seçim və selektiv məcburi abortlar kimi hələ də mənfi təcrübələr mövcuddur. Eyni cinsi mənsubiyyətə qarşı qərəzli mövqe də bu beş ölkədə yüksək sosial tolerantlıq və ya hətta məişət zorakılığının əsaslandırılması ilə əlaqədardır. Üçüncüsü, informasiya əldə olunmaması xüsusilə kənd yerlərində yaşayan qadınlar arasında mühüm bir maneədir.

Tədqiqatlar bu beş ölkədə ədalət mühakiməsi sistemlərinə məhdud gender yanaşmasına dair kifayət qədər sübutların mövcud olduğunu göstərir. Beynəlxalq standartlardan məhkəmə qərarlarında çox məhdud şəkildə istifadə edilməkdədir. Bəzi ölkələrdə qadınlar məhkəmə orqanlarında da az sayda təmsil olunurlar. Gender stereotipləri ədliyyə sistemində davamlı şəkildə qalmaqdadır və yaşla, etnik mənsubiyyətlə və sosial vəziyyətlə bağlı digər stereotiplər tərəfindən mürəkkəbləşdirilir. Milli tədqiqatlarda xüsusilə cinsi mənsubiyyətə

görə zorakılıqla qarşılaşan qadınlara mənfi təsir edən bu cür stereotiplərin təzahürləri əks olunur.

Tədqiqatlarda həmçinin, bir sıra yaxşı təcrübələr mövcuddur. Ermənistanda gender bərabərliyini və gender tarazlığını məhkəmə sistemində təşviq etmək üçün fəaliyyət planı 2015-ci ildə məhkəmə özünüidarəetmə orqanı (Ermənistan Məhkəmə Sədrələri Şurası) tərəfindən qəbul edilmişdir. Buraya gender bərabərliyi haqqında tədris materialları və tematik təlim proqramlarının işlənilib hazırlanması kimi tədbirlər daxildir. Gürcüstanda və Moldova Respublikasında təsis edilmiş bərabərlik orqanları cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliklə mübarizədə potensial effektiv mexanizmləri təklif edirlər. 2013-ci ildən etibarən Gürcüstanın İctimai Müdafiə Qərargahında genderlə əlaqədar qanunvericiliyin və siyasətlərin həyata keçirilməsini müşahidə edən və cinsi mənsubiyyət və gender əsaslı insan hüquqlarının pozulduğuna dair şikayətləri və ayrı-ayrı işləri araşdıran xüsusi gender bərabərliyi şöbəsi fəaliyyət göstərir. O, həmçinin, qadınlara qarşı zorakılığın qarşısını almaq üçün mühafizə mexanizmlərinin səmərəliliyinin monitorinqi üçün maarifləndirici fəaliyyətlər və təlimlər keçirir və məlumatlar toplayır və illik hesabat hazırlayır. Azərbaycan qanunvericiliyində kənd yerində yaşayan qadınların analıq məzuniyyəti ilə bağlı ehtiyaclar nəzərə alınır. Kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan qadınlar daha uzun müddətə analıq məzuniyyətinə çıxır: doğuşdan sonra 70 təqvim günü, doğuşların sayı çox olduqda isə 110-a dək təqvim günü. Moldova Respublikasında 2013-ci ildə ayrı-seçkilik əleyhinə qanunvericiliyə əsasən müstəqil bir qurum kimi yaradılan Bərabərlik Şurası fərdi şikayətləri, o cümlədən cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik hallarını araşdırır. O həmçinin, qanun layihələrinin ayrı-seçkilik əleyhinə qanunvericiliyə riayət edilməsi vəziyyətini təhlil edir və ayrı-seçkilik məsələlərinə dair maarifləndirmə işləri aparır. 2015-2020-ci illəri əhatə edən Ukraynanın İnsan Hüquqlarına dair Milli Tədbirləri Planı, Avropa Şurasının Gender Bərabərliyi Strategiyasının prioritet sahələrini yaxından təqib edən gender bərabərliyi ilə bağlı geniş müddəaların yer aldığı insan hüquqları siyasətinin yaxşı bir nümunəsini təqdim edir. Ukraynanın Qadın Konsorsiumu tərəfindən yaradılan qadınlar üçün onlayn Virtual Hüquqi Yardım Xidməti, eləcə də cinsi mənsubiyyətə görə zorakılıqdan zərər çəkmiş qadınlara qadın təşkilatları tərəfindən göstərilən ixtisaslaşmış dəstək xidmətləri vətəndaş cəmiyyətinin səriştəli dəstəyinin qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanlarını artırmaq üçün vacib resurs olduğunu göstərir.

Ədalət mühakiməsinə çıxış qanunun aliliyi və insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin tərkib hissəsidir. O, həm də ictimaiyyətə inteqrasiyanın mühüm ilkin şərtidir və yaxşı işlək demokratiyanın mühüm tərkib hissəsidir. Bərabərlik tələbi, o cümlədən, gender bərabərliyi ədalət mühakiməsi hüququnun tətbiq dairəsinin, istifadəsinin və həyata keçirilməsinin mərkəzində dayanır. Bu beş milli tədqiqat qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanlarını yaxşılaşdırmaq üçün vasitələrin daha da inkişaf etdirilməsinə kömək edəcəyi ümid edilir. Xüsusilə, milli tədqiqatlar nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar layihənin beş benifisiar ölkəsində qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışını təmin etmək üçün məhkəmə təlimi müəssisələrində hakimlər və dövlət ittihamçıları üçün təlim kitabçasının hazırlanmasında istifadə ediləcək.

1. GİRİŞ

Hesabat Pərvanə Bayramova tərəfindən hazırlanıb

1991-ci ildə müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan insan hüquqları sahəsində bir sıra beynəlxalq müqavilələrin⁶, o cümlədən, insan hüquqlarına dair Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və Avropa Sosial Xartiyasının (yenidən baxılıb) iştirakçısına çevrilib. Azərbaycan hələ də İstanbul Konvensiyasını imzalamayıb və ya ratifikasiya etməyib. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında (Azərbaycan Respublikası Hökuməti, 1995)⁷ qeyd edilir ki, beynəlxalq müqavilələr də Azərbaycanın ölkə qanunvericiliyi sisteminin⁸ ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilir. Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.⁹

Yuxarıda göstərilən beynəlxalq müqavilələrdə əks olunmuş insan hüquqlarına hörmətə və onların qorunmasına qanunun aliliyinin tərkib hissəsi hesab edilən ədalət mühakiməsinə çıxış olmadan zəmanət vermək mümkün deyil. Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı, xüsusilə, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin və cinsi mənsubiyyət və gender əsasında bərabərliyin təmin edilməsinin və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinin reallaşmasının əsaslarından biridir. Bu gün dünya üzrə beynəlxalq insan hüquqları sisteminin tələblərini yerinə yetirməklə qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışına zəmanət vermək mümkündür və vacibdir.

Bu tədqiqat ədalət mühakiməsinə çıxışın qanunun aliliyinin mərkəzində dayanması və əsas insan hüquqlarından istifadənin ayrılmaz tərkib hissəsi olması təfəkkürünə əsaslanıb. O, həm də ictimaiyyətə inteqrasiyanın mühüm ilkin şərtidir və yaxşı və işlək demokratiyanın mühüm tərkib hissəsidir. Ədalət mühakiməsinə çıxış ədliyyə müəssisələri vasitəsilə və insan hüquqları standartlarına uyğun olaraq hüquqi müdafiə vasitələri axtarmaq və əldə etmək üçün insanların bacarığı kimi izah edilə bilər. Bərabərlik, o cümlədən, gender bərabərliyi ədalət mühakiməsi hüququnun mahiyyətinin, istifadəsinin və icrasının mərkəzində dayanır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında bərabərlik hüququ nəzərdə tutulur və digərlər məsələlərlə yanaşı cinsi mənsubiyyətə görə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasını qadağan edir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasının gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanun qəbul edilmiş və gender bərabərliyi və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi (Azərbaycan hökuməti 2006) anlayışları müəyyənləşdirmişdir.¹⁰ Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanun gender bərabərliyini «qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi və bu hüquqların həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanlar və onların cəmiyyətdə bərabər sosial vəziyyəti»¹¹ kimi müəyyənləşdirir. «Bərabər imkanlar» terminini qanun «insan hüquqlarının həyata keçirilməsində qadınlar və kişilər üçün yaradılan bərabər

6. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya (QQASLK), Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (MBHBP), İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (İSMHBM), İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (IASBFLBK), Uşaq Hüquqları Konvensiyası (UHK), İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiya və Əlillərin hüquqları haqqında Konvensiya.

7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, 12 noyabr, 1995-ci il.

8. Maddə 148, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası.

9. Maddə 151, eyni yerdə

10. Maddə 2.0.2, Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanun.

11. Maddə 2.0.3, eyni yerdə

şərait və təminatlar»¹² kimi izah edir. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi ölkədə ayrı-seçkiliyə qarşı digər qanun olmasa da belə, digər bir neçə qanunda, o cümlədən, Cinayət Məcəlləsində və Əmək Məcəlləsində əksini tapıb.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2009-cu il fevralın 6-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2009-2013-cü illərdə Azərbaycanda ədliyyə sisteminin inkişafı üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Bu Dövlət Proqramının əsas məqsədlərindən biri vətəndaşların məhkəmə orqanlarına və məhkəmələrə çıxışının yaxşılaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Ədliyyə Nazirliyinin Dünya Bankı¹³ ilə birgə həyata keçirdiyi Ədliyyə Sisteminin Müasirləşdirilməsi Layihəsi çərçivəsində gəlir səviyyəsi aşağı olan əhəlinin, xüsusilə, qadınların müəyyən edilməsi, onların məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması və pulsuz hüquqi yardım xidmətlərinin əldə olunması imkanlarının artırılması məqsədilə 20 regional hüquqi məsləhət xidməti mərkəzləri yaradılmışdır. Bu proqramın hələ ki, davamı olmamışdır.

Azərbaycan qanunvericiliyində nəzərdə tutulur ki, «ədalət mühakiməsi vətəndaşların cinsi ... asılı olmayaraq qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.»¹⁴ Qeyd etmək vacibdir ki, Azərbaycan son beş il ərzində qadınların hüquqlarına dair qanunvericilik islahatlarının həyata keçirilməsi sahəsində bir sıra irəliləyişlərə nail olub:

- ▶ «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» qanunun qəbul edilməsi (2010);
- ▶ İnsan alverinin, o cümlədən, məcburi və ya uşaq nikahlarına dair cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulmasına dair Cinayət Məcəlləsinə düzəlişlər (2011);
- ▶ Qadınlar və kişilər üçün nikah yaşının minimum 18 yaş təyin edilməsi üzrə Ailə Məcəlləsinə düzəliş (2011);
- ▶ Məişət zorakılığından zərər çəkən şəxslər üçün uzunmüddətli mühafizə orderlərini tələb edən işlərin həllinə dair yeni bölmənin Mülki-Prosessual Məcəlləyə əlavə olunması.

Bu tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanda qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı üçün ölkədə mövcud olan maneələrin, hüquqi müdafiə vasitələrinin və yaxşı təcrübələrin xəritəsini tərtib etməkdən ibarətdir. Biz Azərbaycanda qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışını məhdudlaşdıran qanunvericilikdə, siyasətdə və təcrübədə mövcud olan gender boşluqlarını müəyyən etməyə çalışacağıq. Konstitusiya qanunvericiliyi, cinayət qanunvericiliyi və əmək qanunvericiliyi də olmaqla, qanunvericiliyin müxtəlif sahələrində milli qanunvericilik və siyasət çərçivəsi bu məqsədlə təhlil ediləcəkdir.

2. ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİNƏ ÇIXIŞDA GENDER BOŞLUQLARI

Milli qanunvericilik və siyasət çərçivələrində qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışında maneələr

Ayrı-seçkilik əleyhinə mümkün qanunlar və təcrübələr

Qanunvericiliyin müvafiq sahələri ayrı-seçkilik əleyhinə qanunları və təcrübələri müəyyənləşdirmək üçün bir sıra suallar üzrə araşdırılır. Bu suallar müəllif tərəfindən gender bərabərliyinə dair beynəlxalq və Avropa standartları əsasında tərtib edilmişdir.

Konstitusiya qanunvericiliyi

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabər olduğu və kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqlarının olduğu nəzərdə tutulur. Konstitusiya

12. Maddə 2.0.4, eyni yerdə

13. Konvensiyanın 18-ci maddəsinə əsasən iştirakçı dövlətlərin təqdim etdiyi hesabatların nəzərdən keçirilməsi. İştirakçı dövlətlərin beşinci dövrü hesabatı. Azərbaycan (11 mart, 2013-cü il). QQASLK/C/AZE/5.

14. Azərbaycan Respublikasının məhkəmələr və hakimlər haqqında qanununun 7-ci maddəsi.

dövlət orqanlarının və qurumlarının qarşısına qadın və kişilərin bərabər hüquqlarını təmin etmək vəzifəsi qoyur.¹⁵ Konstitusiyada dövlət və özəl sahələrdə çalışan hər hansı bir şəxs, təşkilat və ya müəssisə tərəfindən qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin tətbiqinin qadağan edilməsini nəzərdə tutur.¹⁶

Konstitusiya birbaşa və dolayı ayrı-seçkilik müddəalarını əhatə edirmi? Belə bir ayrı-seçkilik qadağası xüsusi qanunvericilikdə yer alıbmı?

Konstitusiya, digər hallarla yanaşı, cinsindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir və insanların hüquq və azadlıqlarını cinsi mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmağı qadağan edir. Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanunda cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik anlayışı «cinsi əlamətə görə hüquqların bərabər həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran və ya inkar edən istənilən fərq, istisna və ya üstünlük» kimi müəyyən edilir. QQASLK-nın 1-ci maddəsində «qadınlara qarşı ayrı-seçkilik»¹⁷ birbaşa və dolayı ayrı-seçkilik hesab olunur və yalnız ayrı-seçkilik məqsədi daşıyan əməllərə deyil, həm də qadınlara qarşı ayrı-seçkilik tərkibi yaradan mənfi təsirli əməllərə də şamil edilir. QQASLK Komitəsi 28 sayılı Ümumi Tövsiyəsinin 16-cı paragrafında birbaşa və dolayı ayrı-seçkilik arasındakı fərqi müəyyən edir.

İştirakçı dövlətlər qadınlara qarşı birbaşa və ya dolayı ayrı-seçkilik olmadığını təmin etməlidir. Qadınlara qarşı birbaşa ayrı-seçkilik açıq-aşkar cinsi əlamətə və cinsi fərqliliklərə əsaslanan fərqli rəftardır. Qadınlara qarşı dolayı ayrı-seçkilik isə bir qanunun, siyasətin, proqramın və ya təcrübənin kişilərə və qadınlara aid olduğuna görə neytral görünərsə də, mövcud olan bərabərsizliklərin neytrallaşdırıcı tədbir vasitəsilə aydın şəkildə həll edilmədiyindən praktikada onların qadınlar üzərində ayrı-seçkilik təsirinə malik olması ilə bağlı halları nəzərdə tutur.

Beləliklə, Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanunda cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik anlayışı həm birbaşa, həm də dolayı ayrı-seçkiliyi əhatə etmir və bu sahədə beynəlxalq tələblərə tam şəkildə uyğun gəlmir. QQASLK Komitəsinə beşinci dövrü hesabatında Azərbaycan Hökuməti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə istinad edərək, Azərbaycan tərəfindən ratifikasiya olunmuş bütün beynəlxalq müqavilələri və konvensiyaları öz daxili qanunvericiliyinin bir hissəsi hesab etdiyini qeyd edir. Buna görə də Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanunda nəzərdə tutulan «qadınlara qarşı ayrı-seçkilik» anlayışı ilə hər hansı bir uyğunsuzluq baş verdikdə, QQASLK-nın 1-ci maddəsində üstünlük veriləcək (BMT-nin Qadınların Statusu üzrə Komitəsi, 2013-cü il, para 4). Hesabatda bildirilir ki:

[t] burada həmçinin Ədliyyə Nazirliyinin rəhbərliyi altında Ədliyyə Akademiyası tərəfindən bütün ədliyyə və hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmə işçiləri, habelə, hakimlər, hüquqşünaslar, notariuslar və prokurorluq orqanları üçün müntəzəm və davamlı təlimlər təşkil olunur. Bu təlim proqramları Konvensiyanın bütün maddələrini və daha konkret desək, Konvensiyanın 1-ci maddəsinə uyğun olaraq «cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik» anlayışının geniş şərhinin verilməsinin vacibliyini əhatə edir (BMT-nin Qadınların Statusu üzrə Komitəsi, 2013, para 5).

15. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci (V) maddəsi: “Hüquq və vəzifələrlə bağlı qərarlar qəbul edən dövlət orqanları və dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin daşıyıcıları ilə münasibətlərdə hər kəsin bərabər hüquqları təmin edilir”.

16. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci (IV) maddəsi: «Heç kəsə bu maddənin III hissəsində göstərilən əsaslara görə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz.»; Maddə 25 (III): «Dövlət irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.»

17. Maddə 1, QQASLK: Hazırkı Konvensiyanın məqsədləri üçün “qadınlara qarşı ayrı-seçkilik” anlayışı siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və ya istənilən digər sahədə, ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq, kişi və qadınların hüquq bərabərliyi əsasında qadınların hüquqları və əsas azadlıqlarının qəbul edilməməsini, qadınların onlardan istifadə etmələrini və ya onları həyata keçirmələrini cinsi əlamətə görə zəifləməyə və ya yox etməyə yönəldilən istənilən fərqləndirməni, istisnaları və ya məhdudiyəti bildirir.

Buna baxmayaraq, «qadınlara qarşı ayrı-seçkilik» anlayışının hakimlər, hüquqşünaslar, dövlət rəsmiləri və eləcə də potensial qurbanlar və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələri üçün həqiqi mənasının aydın şəkildə çatdırılması məqsədilə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanuna dəyişiklik edilməsi faydalı olar. Bu tədqiqat üçün hüquqşünaslarla aparılan təxminən 10 müsahibə və vəkillər üçün məlumatlandırma səviyyəsinin artırılması məqsədilə bundan əvvəl keçirilmiş təlimlərinin nəticəsində demək mümkündür ki, Azərbaycanda hüquqşünaslar həqiqətən də birbaşa və dolaylı ayrı-seçkiliyin mənası barədə kifayət qədər məlumatlı deyil; bildiyimizə görə, «qadınlara qarşı ayrı-seçkilik» anlayışının birbaşa və dolaylı ayrı-seçkilik kimi daxil edildiyi heç bir məhkəmə qətnaməsi və ya qərarı yoxdur.

Konstitusiya kişi və qadın arasında maddi bərabərliyi təmin edirmi?

Konstitusiya bütün şəxslərin qanun və məhkəmələr qarşısında bərabərliyini nəzərdə tutur. O, həmçinin, qadınlar və kişilər üçün bərabər hüquqları və azadlıqları təmin edir. Müvafiq müddədə formal bərabərlik nəzərdə tutulur ki, bu da həqiqi bərabərliyə nail olmaq üçün vacib hesab edilən qadınlar və kişilər üçün bərabər imkanları təmin etmir. Halbuki, Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanunda gender bərabərliyi qadınların və kişilərin hüquqi bərabərliyi, bu hüquqların həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanlar və onların cəmiyyətdə bərabər sosial statusu kimi müəyyən olunur. Beləliklə, söyləmək mümkündür ki, Azərbaycan qanunvericiliyi qadınlara və kişilərə bərabər hüquq və imkanlar verərək onların həqiqi bərabərliyini təmin edir. Halbuki, qadın və kişilərin bərabərliyi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və digər hüquqi sənədlərlə, o cümlədən Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanunla təsdiq olunduğuna baxmayaraq, siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə hələ də *faktiki* gender bərabərsizliyi mövcuddur.¹⁸

Əmək Məcəlləsi

Azərbaycan ICESR və Avropa Sosial Xartiyasına (yenidən baxılmış) tərəfdar çıxan ölkədir. 2010-cu ildə Azərbaycan Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) "Ailə Öhdəlikləri olan İşçilər haqqında" 156 sayılı Konvensiyasını və BƏT-in «Analığın mühafizəsi haqqında» 183 sayılı Konvensiyasını (yenidən baxılmış) ratifikasiya edib.

Qanunvericilik qadınların xüsusi məşğulluq sahələrində və ya konkret saatlarda işləmələrinə qoyulan qadağanı aradan qaldırıbmı? Qadınların məşğulluq seçiminə hər hansı məhdudiyətlər qoyulubmu?

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi¹⁹ şəraiti ağır və zərərli olan iş yerlərində, habelə yeraltı tunellərdə, şaxtalarda və digər yeraltı işlərdə qadınların əməyinin tətbiqini qadağan edir.²⁰ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1999-cu ildə verdiyi 170 nömrəli qərarla qadın əməyinin istifadəsinə yol verilməyən 39 konkret sahə müəyyən edilmişdir. Buaşağıdakı istehsalat sahələrini əhatə edir: metal emalı; tikinti və təmir işləri; mədənçilik; qazma; neft və qaz hasilatı; elektrik stansiyalarında iş; təyyarələrin istehsalı və təmiri; gəmiqayırma; kimyəvi məhsulların istehsalı; mebel istehsalı; sement istehsalı; və şüşə məhsullarının istehsalı. Əmək Məcəlləsi qadın işçilərin ağır yüklərin, əşyaların qaldırılması və

18. Qadınlara qarşı zorakılığa dair xüsusi məruzəçinin hesabatı, onun səbəb və nəticələri, Rəşidə Manjoo. Əlavə, Azərbaycan missiyası. 25 aprel 2014-cü il, səh. 27. 19.

19. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, "Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1 fevral 1999-cu il tarixli, 618-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

20. Əmək Məcəlləsinin 242-ci maddəsi

ya bir yerdən başqa yerə daşınması işlərinə işə götürülməsini qadağan edir.²¹ Hətta bəzi Azərbaycanlı hüquqşünaslar və QHT-lər, bu müddəaların qanunda nəzərdə tutulduğu kimi qadınlara fayda verdiyini göstərsələr də, digər tərəfdən qadınlara öz məşğulluğu ilə bağlı sərbəst qərar vermələrinə imkan verməyən ayrı-seçkilik təşkil etdiyini hesab edirlər.

Hamilə qadınlara və ya üç yaşına çatmamış uşağı olan qadınlara iş yerində əmək vəzifələri ilə bağlı qoyulan məhdudiyətlər beynəlxalq hüquqi normalara uyğundurmu?

Hamilə qadınların və 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadınların gecə işlərinə, iş vaxtından artıq işlərə, istirahət, iş günü hesab edilməyən bayram və digər günlərdə işə cəlb edilməsində, habelə onların ezamiyyətə göndərilməsini qadağan. (1999-cu il, Əmək Məcəlləsinin 242-ci maddəsi). Avropa Sosial Xartiyasının 8-ci maddəsi - hamilə qadınların, təzəlikcə doğuş keçirmiş qadınların və öz sündəmər uşaqlarına qulluq etməli olan qadınların əməyinin mədənçixarma sahələrində yeraltı işlərdə və təhlükəli, səhhət üçün zərərli və ya ağır olduqlarından onlara 21 münasib olmayan bütün digər işlərdə istənilən istifadəsini qadağan etmək, həmçinin bu cür qadınların məşğulluqla bağlı hüquqlarının müdafiəsi üzrə müvafiq tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. Buna görə də, Əmək Məcəlləsinin müvafiq müddəası Sosial Xartiyanın müvafiq tələbinə cavab vermir, belə ki, sözügedən maddə istirahət günləri və ya tətillərdə işləmək və ya təhlükəli, onların səhhəti üçün zərərli olmayan ya hamiləliyə zərərli təsir göstərməyən işgüzar səfərlərə göndərilmək kimi əmək şərtlərini qadağan edir. Bu qadağa uşaqların böyüdülməsinə görə məsul olan əsas şəxslər kimi qadınların mədəni stereotiplərini əks etdirməklə yanaşı, hamilə və üç yaşa çatmamış uşaqları olan qadınların azad iş seçiminə məhdudlaşdırır; onların karyerasına mənfi təsir göstərir və kişilərə nisbətən qadın işçilərə daha az üstünlük verir.

Analıq, atalıq və valideynlik məzuniyyəti ilə bağlı qaydalarda ayrı-seçkilik (bilavasitə və / və ya dolay yolla) yaradan müddəalar varmı?

Hamiləlik dövründə və doğuşdan sonrakı dövr üçün işləyən qadınlara 126 təqvim günü (doğuşdan əvvəl 70 təqvim günü və doğuşdan sonra 56 təqvim günü) müddətində ödənişli məzuniyyət verilir. Doğuş çətin olduqda, iki və daha çox uşaq doğulduqda doğuşdan sonrakı məzuniyyət 70 təqvim günü müddətində verilir. Əmək Məcəlləsi kənd yerində yaşayan qadınların ehtiyaclarını nəzərə alaraq kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan qadınlar üçün daha artıq analıq məzuniyyəti günləri müəyyən edir: doğuş çətin olduqda doğuşdan əvvəl 70 təqvim günü və doğuşdan sonra 86 təqvim günü; və iki və daha çox uşaq doğulduqda doğuşdan sonra 110 təqvim günü (Əmək Məcəlləsinin 125-ci maddəsi). Əmək Məcəlləsinə əsasən, üç yaşına çatmamış uşağı olan hamilə qadınların, eləcə də üç yaşına çatmamış uşağı böyükdən tək ataların əmək müqaviləsinə xitam verilə bilməz (Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsi 1999-cu il tarixli, 79-cu maddə). Uşağa bilavasitə qulluq edən valideynlərdən biri, yaxud ailənin başqa üzvü uşağın üç yaşı tamam²² olanadək ona qulluq etməkdən ötrü qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məbləğdə müavinət verilən qismən ödənişli sosial məzuniyyət almaq hüququna malikdirlər. Uşağa qulluq edən işçi yazılı ərizəsi əsasında qismən ödənişli sosial məzuniyyət hüququndan tam, yaxud hissə-hissə istifadə edə bilər (1999-cu il tarixli, Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 127-ci maddəsi).

Əmək Məcəlləsi uşaqlı qadınlara əlavə məzuniyyət günləri verildiyini müəyyən edir. Əsas və əlavə məzuniyyət günlərinin sayından asılı olmayaraq, 14 yaşınadək iki və daha çox uşağı olan qadınlar iki əlavə təqvim günü və ya sağlamlıq imkanları məhdud uşağı olan qadınlar isə beş təqvim günü məzuniyyət almaq hüququna malikdirlər; Qanunda arvadları doğuşla

21. Əmək Məcəlləsinin 241(2) maddəsinə əsasən qadınların əmək funksiyasına yalnız aşağıdakı normalar həddində ümumi çəkisi olan ağır şeylərin əl ilə qaldırılması və daşınması işlərinin görülməsi daxil edilə bilər:

- başqa işləri görməklə yanaşı eyni zamanda ümumi çəkisi 15 kiloqramdan çox olmayan əşyaların əl ilə qaldırılaraq başqa yerə daşınması;
- ümumi çəkisi 10 kiloqramdan çox olmayan əşyanın bir metr yarımdan artıq hündürlüyə qaldırılması;
- bütün iş günü (iş növbəsi) ərzində müntəzəm olaraq ümumi çəkisi 10 kiloqramdan çox olmayan əşyanın əl ilə qaldırılıb başqa yerə daşınması;
- 15 kiloqramdan artıq gücün sərf edilməsi tələb olunan yüklənmiş təkərli araba və ya hərəkət edən digər vasitələrlə əşyaların daşınması.

22. Əmək Məcəlləsi akademik, əmək və sosial məzuniyyətləri səbəbindən asılı olaraq fərqləndirir.

əlaqədar məzuniyyətdə olan kişilərə 14 təqvim gününədək ödənişsiz məzuniyyət verildiyini nəzərdə tutur. Qanun həmçinin 6 yaşınadək uşağı olan qadınlara və ya tək valideynlərə, qəyyumlara, himayədarlara 14 təqvim gününədək ödənişsiz məzuniyyət verildiyini nəzərdə tutur (1999-cu il tarixli, Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 130-cu maddəsi).

Bundan əlavə, Əmək Məcəlləsi qadınlara uşağın yedizdirilməsi və qulluq göstərilməsi üçün fasilələr və uşaqların tibbi müayinədən keçirilməsinə sərf olunan vaxta görə əmək haqqının ödənilməsi kimi üstünlük verilir. Azərbaycan qanunvericiliyi anaların əlverişli şərait və imkanlarla təmin edildiyi halda, ataların bu imkanlardan faydalanması təmin edilmir. Müəyyən edilmiş hüquqlar üzrə bütün təminatlar uşaqlarını müəyyən səbəbdən (uşaqların anası öldükdə, valideynlik hüququndan məhrum edildikdə, müəyyən müddət müalicə müəssisələrində və azadlıqdan məhrum etmə yerlərində olduqda) (1999-cu il tarixli, Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 244-cü və 246-cı maddələri) anasız təkbaşına böyüdən atalara, habelə uşaqların qəyyumlarına, himayədarlarına şamil edilir (1999-cu il tarixli, Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 127-cü maddəsi).

Əmək Məcəlləsinin 241-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən "Qadınların əmək funksiyasına yalnız aşağıdakı normalar həddində ümumi çəkisi olan ağır şeylərin əl ilə qaldırılması və daşınması işlərinin görülməsi (xidmətlərin göstərilməsi) daxil edilə bilər: a) müəyyən edilmiş normalardan artıq ağır əşyaların qaldırılması və bir yerdən başqa yerə daşınması ilə bağlı işlərə cəlb edilməsinə; b) başqa işləri görməklə yanaşı eyni zamanda ümumi çəkisi 15 kiloqramdan çox olmayan əşyaların əl ilə qaldırılaraq bir yerdən digər yerə daşınması; c) ümumi çəkisi 10 kiloqramdan çox olmayan əşyanın bir metr yarımdan artıq hündürlüyə qaldırılması; bütün iş günü (iş növbəsi) ərzində müntəzəm olaraq ümumi çəkisi 10 kiloqramdan çox olmayan əşyanın əl ilə qaldırılıb başqa yerə daşınması; d) 15 kiloqramdan artıq gücün sərf edilməsi tələb olunan yüklənmiş təkərli araba və ya hərəkət edən digər vasitələrlə əşyaların daşınması." Əmək Məcəlləsinə əsasən akademik, əmək və sosial məzuniyyətlərin verilməsi, səbəbindən asılı olaraq fərqlənir.

Bütövlükdə yalnız qadınlar üçün əlçatan olan, lakin uşaqlarını tək başına böyütdüyü halda kişilər üçün təmin edilən bu faydalar və imkanlar qadınların əsasən qadınların uşaqların böyüdülməsinə və tərbiyə edilməsinə görə məsuliyyət daşıyan yeganə valideyn olduğu barədə cəmiyyətdə formalaşmış mədəniyyət stereotipini daha da möhkənləndirir. Avropa Şurası, üzv ölkələrin hökumətlərinə, bərabər imkanları və bərabər rəftarı təşviq edən ümumi siyasət çərçivəsində kişilərə və qadınlara, ayrı-seçkilik etmədən, peşəkar və şəxsi həyatları arasında düzgün balans (proporsiya) yarada bilmələrinə imkan vermək üçün zəruri tədbirlər görmələrini tövsiyə edir.

Nazirlər Komitəsinin R (96) 5 nömrəli "İş və ailə həyatının tarazlaşdırılmasına dair Tövsiyəsi" yeni doğulmuş uşaqların atalarına valideynlik məzuniyyətinin verilməsinə yönəlib və bununla əlaqədar qeyd edilir ki, yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş müddətə "həm ata, həm də ana iş yerini itirmədən və ya sosial müdafiə və ya məşğulluq qaydalarında nəzərdə tutulan hər hansı əlaqəli hüquqlarından məhrum edilmədən milli qurumlar tərəfindən müəyyən edilmiş müddətə valideynlik məzuniyyəti almaq hüququna malikdir".

Belə yarımştat götürülən və valideynlər arasında bölüşdürülən bu cür valideynlik məzuniyyəti üçün imkan yaradılmalıdır (Avropa Şurası, 1996). Sosial Xartianın 27-ci maddəsi ailə öhdəlikləri olan işçilərin bərabər imkanlar və bərabər müalicə hüququnu nəzərdə tutur. Azərbaycan qanunvericiliyi bu sahədə müvafiq beynəlxalq standartlara tam uyğun deyildir. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, yalnız qadınlar üçün ödənişli məzuniyyət və əlavə məzuniyyət müəyyən edən yuxarıda göstərilən müddəalar əmək bazarında qadınlara qarşı dolayı ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilər. Ödənişli məzuniyyət, əlavə məzuniyyət və digər aidiyyəti sosial təminat yönümlü xərclər işəgötürən tərəfindən ödənilir, bu da işəgötürənlərin işə qəbul prosesində qadınlara nisbətən kişilərə daha çox üstünlük vermələrini daha da əlverişli edir.

Bu qadınların, xüsusilə də potensial anaların işəqəbul prosesində qarşılaşdıqları problemlərdən biridir, bu məsələnin bilavasitə "Gender bərabərliyi haqqında" qanunla tənzimlənməsinə baxmayaraq, hansı ki, Əmək Məcəlləsində "qadınlar üçün nəzərdə tutulan üçün təminatlar,²³ müavinətlər, imtiyazlar və əlavə güzəştlər" ayrı-seçkiliyə səbəb olan hallar kimi hesab edilmir (Azərbaycan Respublikası Hökuməti 2006).

23. Baxın: http://femida.az/news.php?id=960#.VWXqp8_tmko, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

Həmçinin uzun müddətli məzuniyyətlər də ən azından karyeranın və ya təhsilin uzun müddətə dayandırılması səbəbindən qadınlara mənfi təsir göstərə bilər.

Qanunvericilikdə məcburi atalıq icazəsi nəzərdə tutulubmu?

Xeyr.

Qanunvericilik qadınlar və kişilər üçün eyni təqaüd yaşını təmin edirmi?

Əmək Pensiyaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda qadın və kişilər üçün yaşa görə əmək pensiyaları üçün müxtəlif yaş həddləri müəyyən edilir. 63 yaşına çatmış kişilər və 57 yaşına çatmış qadınlar (yaş həddi 1 yanvar 2016-cı il tarixindən qüvvəyə minməklə altı ay qaldırılıb) qeydə alınmış 12 il sığorta stajına malik olduqda yaşa görə əmək pensiyası hüququ qazanırlar. Qadınlar üçün fərqli pensiya yaşının təyin edilməsi gender zəminli ayrı-seçkiliyi ifadə edir və xüsusilə də qadınlar gəlir əldə etmə, irəli getmə və digər əlaqəli faydalardan yararlanma imkanından məhrum edir. Beynəlxalq standartlara uyğunluğun təmin edilməsi qadınlara qarşı eyni münasibətin göstərilməsini tələb edir və buna görə də qanunvericilik qadın və kişilər üçün eyni təqaüd yaşının təmin edilməsini tələb edir.

Ailə qanunvericiliyi

Boşanma ilə bağlı işlərdə qadınlar hər hansı çətinliklə qarşılaşırlarmı?

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinə əsasən,²⁴ boşanma inzibati qaydada və ya məhkəmə qaydasında mümkündür. Ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmadıqda, nikaha onların razılığı əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanında xitam verilir (Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanı), (Azərbaycan Hökuməti 1999b, Maddə 17). Ər-arvadın birgə mülkiyyətinin bölünməsi, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) saxlanması üçün vəsait ödənilməsi haqqında, eləcə də tərəflərdən biri məhkəmədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə və ya ən azı üç il müddətinə azadlıqdan məhrum edildikdə, habelə tərəflər arasında uşaqlar barədə yaranan mübahisələrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında nikahın pozulmasından asılı olmayaraq məhkəmə qaydasında baxılır. Ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olduqda və ya ər (arvad) nikahın pozulmasına razı olmadıqda nikah məhkəmə qaydasında pozulur (Azərbaycan Hökuməti 1999b, Maddə 19.1).²⁵

Qarşılıqlı razılıq əldə edildiyi təqdirdə inzibati qaydada boşanma imkanı məhkəmə prosesi ilə boşanma ilə eyni dərəcədə qadının hüquqlarına təminat vermir. Məhkəmə tərəfindən nikahın pozulmasına dair tələblərdən biri kimi yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların olması uşağı olmayan qadınlara qarşı ayrı-seçkilik yaradır, inzibati qaydanın tətbiqini tələb edir. Azərbaycan cəmiyyətində bir ailənin uşağın olması ailənin ən mühüm tərkib hissələrindən biri hesab edilir. Sonsuzluq həmişə qadının günahı hesab olunur və uşağı olmayan bir qadın xüsusilə də kənd yerlərində aşağı statuslu şəxs hesab olunur. Sonsuzluq Azərbaycan cəmiyyətində xarici müdaxilənin (məsələn, qaynana kimi yaşlı ailə üzvləri tərəfindən) təsiri ilə boşanmağa səbəb olan əsas səbəblərdən biridir.²⁶ İnzibati qaydada boşanma imkanı uşağı olmayan qadınların qarşılıqlı «razılığa» gəlməsinə məcbur ediləcək və mülkiyyət hüquqları və ya saxlama xərclərinin məbləği kimi qadın hüquqlarının pozulması ilə nəticələnəcək bir şəraiti ortaya qoyur. Qanun boşanmanın yalnız məhkəmə prosesi ilə mümkün edilməsini nəzərə almalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində ər-arvadın bir-birinə maddi cəhətdən kömək etməsinin vacibliyi bildirilir (Azərbaycan Hökuməti 1999b, Maddə 84.1). Bu köməyin

24. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi 28 dekabr 1999-cu il tarixli 779-IQ nömrəli "Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir

25. Digər tərəfdən isə Maddə 17.2-də nəzərdə tutulur ki, Yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının olmasından asılı olmayaraq ərin (arvadın) ərizəsi əsasında nikaha xitam verilməsi aşağıdakı hallarda müvafiq icra hakimiyyəti orqanında aparılır (Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı orqanı):

17.2.1. ər (arvad) məhkəmə qaydasında itkin düşmüş hesab edildikdə;

17.2.2. ər (arvad) məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə;

17.2.3. ər (arvad) cinayət törətməyə görə ən azı 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum olunduqda.

26. QQASLK Komitəsinə alternativ hesabat. Counterpart International. s. 56.

göstərilməsiəndən imtina edildikdə və ər-arvad arasında alimentin ödənilməsi barədə müqavilə olmadıqda aşağıdakılar buna zəruri vəsaitə malik olan digər tərəfin aliment ödəməsini məhkəmə qaydasında tələb etmək hüququna malikdirlər:

- ▶ əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan ər və ya arvad;
- ▶ hamiləliyi dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən üç il ərzində arvad;
- ▶ sağlamlıq imkanları məhdud ümumi uşağa qulluq edən və ehtiyacı olan ər və ya arvad—uşaq 18 yaşına çatana qədər;
- ▶ 18 yaşından yuxarı I qrup əlil ümumi uşağa qulluq edən və ehtiyacı olan ər və ya arvad. Bu müddəə qadınların hüquqlarını, xüsusilə də onların ədalət mühakiməsinə çıxışlarını məhdudlaşdırır. Digər tərəfdən dəstək olmadıqda, əgər ehtiyac olarsa, ərlər (arvadlar) heç bir məhdudiyyət olmadan apelyasiya şikayəti vermək imkanına malik olmalıdır. Qadını saxlamaq üçün müraciət etmək səbəblərinin siyahısı da məhduddur və uşağı olmayan qadınlara qarşı ayrı-seçkilik tətbiq edir (Azərbaycan Hökuməti 1999b, Maddə 85.2).

Qeydiyyatda alınmamış nikahlar zamanı qızların və qadınların hüquqları qanunla müdafiə olunurmu və onların ədalət mühakiməsinə çıxışları təmin edilirmi?

2011-ci ildə qadınlar və kişilər üçün minimum hüquqi nikah yaşı 18 yaş müəyyən olunduğunu qeyd etmək vacibdir. Halbuki, uşaqların nikaha daxil olması/erkən nikahlar hələ də Azərbaycan cəmiyyətində böyük bir problem olaraq qalmaqdadır. Uşaqların nikaha daxil olması/erkən nikahlar dini nikahlar (kəbin) vasitəsilə həyata keçirilir və bu cür nikahların pozulması nəticəsində qızlar/qadınlar və doğulmuş uşaqlar heç bir hüquqi müdafiəyə malik olmur. Qanun qeydiyyatda alınmamış nikahlarda qızların və qadınların hüquqlarını qorumalıdır. Qanun həm də əvvəlcədən rəsmi nikah olmadan icra edilən dini nikahları qadağan etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində erkən nikahlar üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına baxmayaraq²⁷, bu müddəə praktikada tətbiq edilmir. Uşaqların nikaha daxil olması/erkən nikahlarla bağlı cinayət işlərinin sayı barəsində məlumat yoxdur. Ailə Məcəlləsində yaşlı qadınların qeydiyyatda alınmamış nikahlarda hüquqları qorumur.

Cinayət qanunvericiliyi

Qadınlara qarşı zorakılıq, məişət zorakılığı, inadkarlıqla və evlilik müddətində zorlama halları cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurmu?

Xeyr, xüsusilə də məişət zorakılığı, inadkarlıqla və evlilik müddətində zorlama kimi zorakılıq hallarının cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməsi qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışlarını məhdudlaşdırır. Cinayət qanunvericiliyində, QQASLK-nın 19(24)(r) sayılı Ümumi Təvsiyəsində də məişət zorakılığı ilə bağlı heç bir konkret hüquqpozma halı qeyd olunmayıb və Komitə, üzv dövlətlərin məişət zorakılığına və pis rəftar hallarına qarşı qanunlar qəbul etməyə borclu olduğunu bəyan edir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 1993-cü ildə qəbul olunmuş Qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarının ləğv edilməsi haqqındaki Bəyannaməsinə əsasən qadınlara qarşı zorakılıq fiziki, cinsi və ya psixoloji zərər və ya əzab vermək, o cümlədən, məcburetmə və digər azadlıqdan məhrum etmə halları ilə nəticələnən əməlləri əhatə edir. Ümumi zorakılıq cinayətləri əksər hallarda cinayət məəcəllələrində geniş yayıldığına baxmayaraq, onlardan məhdud hallarda istifadə olunsada belə, sözügedən cinayət əməllərində məişət zorakılığının mürəkkəbliyi nəzərə alınmır. Buna görə də BMT standartlarına tam riayət etmək üçün məişət zorakılığı cinayətləri cinayət qanunvericiliyinə daxil edilməlidir. Pekin Fəaliyyət Platformasının 124(b) bəndində qadınların zorakılıqdan səmərəli şəkildə mühafizə edilməsi və cinayətkarların təqib edilməsi dövlətlərə tövsiyə edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Cinayət Məcəlləsinə bir sıra cinayətlər daxildir, məsələn: Qəsdən adam öldürmə (Maddə 120), Özünü öldürmə həddinə çatdırma (Maddə 125), Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma (Maddə 126), Qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma (Maddə

27. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi 14 iyul 2000-ci il tarixli, 907-IQ nömrəli "Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

128), işgəncə (Maddə 133), Öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə (Maddə 134), Zorlama (Maddə 149) və Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri (Maddə 150).

Bir çox məişət zorakılığı cinayətləri bu kateqoriyalardan birinə uyğun gəlir. Halbuki, məişət zorakılığının qarşısının alınması və təqib edilməsi məqsədilə Cinayət Məcəlləsinə onu xüsusi bir cinayət olaraq və ya ən azından hər hansı digər cinayətlər üçün ağırlaşdırıcı hal kimi əlavə edilməsi daha effektiv olardı.

Zorlama anlayışı beynəlxalq standartlara uyğundur?

Cinayət Məcəlləsində müəyyən olunur ki, zorlama, yəni zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməkətsiz vəziyyətindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma—dörd ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. (Azərbaycan Hökuməti 2000, Maddə 149.1). Bu anlayış beynəlxalq standartlara cavab vermir, çünki bu, razılığın olmasından daha çox güc tətbiq edilməsinə əsaslanıb. Qadınlar, üçüncü tərəfə (uşaq, qardaş və ya ana kimi) zərər vurma təhlükəsi də daxil olmaqla, təhdidlər, məcburetəmə və ya hədə-qorxu gəlmə və ya şantajla qorxudulma səbəblərindən cinsi əlaqəyə girmək məcburiyyətində qala bilər.

Cinayət qanunvericiliyində razılaşmanın hüquqi anlayışı mövcud olan silsilə halları xüsusi olaraq müəyyən etməklə qadınların daha geniş şəkildə qorunmasına imkan verəcəkdir. Belə bir anlayış həm də məqbul cinsi davranış standartlarını təyin edər və bir qadının təhdidlər və məcburetəmə səbəbindən təslim ola biləcəyi və ya razılığını ifadə edə bilməyəcəyi və ya razılığı olmadığı səbəbindən qarşılaşdığı vəziyyətlərin müxtəlifliyini xüsusilə əhatə etməlidir. Bu anlayışda bu cür halların razılıq tərkibi yaratmadığı aydınlaşdırılmalıdır. O, həmçinin, qadının razılığını qazanmağına dair qərar verməzdən əvvəl xüsusi bir işin faktlarını təyin etmək üçün tükənməz olmalıdır.²⁸ Zorlama anlayışına Cinayət Məcəlləsinə müvafiq olaraq düzəliş edilməli və buraya evlilik müddətində zorlama halı daxil edilməlidir.

Cinayət Məcəlləsində məcburi hamiləlik və məcburi abortlar haqqında müddəalar varmı?

Oğlan seçiminə üstünlük vermə halı və cinsi selektiv abortlar Azərbaycanda qadınlara mənfi təsir edən ümumi problemlərdir. Xüsusilə də kənd ərazilərində yaşayan qadınlar oğlan uşağı doğmaq məqsədilə məcburi hamiləliyə məcbur qalır və qızın doğulacağını öyrənəndə isə məcburi aborta məruz qalırlar. Oğlana üstünlük vermək haqqında patriarxal münasibətlər və stereotiplər də cinsi selektiv abortların yüksək səviyyəyə çatmasına təsir göstərir. Qadın hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan QHT-lərin məlumatına görə «ərləri və ərlərinin valideynləri və digər qohumları tərəfindən qadınları abort etdirməyə məcbur etmə və qızdan xilas olma halları olduqca geniş yayılmışdır».²⁹ Bir oğlanın və bir qızın 34 yaşlı anası demişdir: «Mənim ərim oğlan uşağı doğanadək məni altı dəfə aborta məcbur etmişdir. Hər dəfə hamilə olduğum zaman uşağın cinsiyyətini öyrənmək vaxtı gəldiyində çox qorxurdum. Hər dəfə bu cəhənnəmdən keçmək məcburiyyətində qaldırdım və ərimə belə bir işgəncənin, xüsusilə də bir neçə dəfə abort etdirmək işgəncəsinin nə olduğunu izah edə bilmirdim».³⁰ Cinayət Məcəlləsində belə hadisələrin qurbanları üçün xüsusi müddəalar yoxdur. Sözügedən sənəddə məcburi hamiləlik haqqında müddəa var, lakin, bu da yalnız sülhə və «insanlığın təhlükəsizliyinə» qarşı cinayətlər kontekstindədir (Azərbaycan Hökuməti 2000, Maddə 108.1).³¹ Cinayət Məcəlləsinin qeyri-qanuni abort məsələsinə dair müvafiq müddəasında məcburi abort məsələsinə toxunulmur.

Avropa Şurasının Parlament Assambleyası 1979(2011) sayılı tövsiyəsində gələcək uşağın cinsinə əsaslanan prenatal seçim ilə əlaqədar bir sıra üzv ölkələrdə, o cümlədən, Azərbaycanda doğulan qız uşaqları ilə oğlan uşaqlarının arasında say nisbətinin pozulduğuna diqqət çəkir. Parlament Assambleyası gələcək uşağın cinsinə əsaslanan prenatal seçim haqqında 1829 (2011) sayılı qətnaməsində İstanbul Konvensiyasını xatırlataraq, burada qadınlara qarşı cinsi

28. Jivan, V. və Forster, C. QASLK-nın qanunlara çevrilməsi. QASLK-nın Kuk Adalarında qanunvericiliklə uyğunluğu. BMTİP, BMTQİM, 2008. s. 16.

29. Baxın: <http://www.infosud.org/Azerbaijan-Abortions-of-females-on,7204>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

30. Eyni yerdə

31. Cinayət Məcəlləsinin məcburi hamiləlik haqqında 108-1-ci maddəsi: Hər hansı əhalinin etnik tərkibini dəyişdirmək məqsədi və ya beynəlxalq hüququn başqa ciddi pozuntuları ilə müşahidə olunan zorla hamilə edilmiş qadını qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə - 10 ildən 15 ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

selektiv abortlarla əlaqədar baş verən sosial və ailə təzyiqlərinin psixoloji zorakılıq forması sayılmalı olduğunun və məcburi abortların tətbiqinin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin vacibliyi bildirmişdir.³² Parlament Assambleyası üzv ölkələri ağır irsi xəstəliyin qarşısını almaq üçün əsaslandırılmış hallar istisna olmaqla, yardımçı reproduktiv texnologiyaları və qanuni abortlar kontekstində cinsi seçimi qadağan etmək məqsədilə qanunvericiliyin tətbiq edilməsinə çağırır.³³ Bu tələbin icrası ilə əlaqədar qanunvericilikdə və ya qadınlarda belə hallarda ədalət mühakiməsinə müraciət etməyə imkan verəcək tətbiq mexanizmlər mövcud deyil.³⁴

Gender bərabərliyi qanunvericiliyinin mənfəi təsiri

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinə əsasən:³⁵

Sübutetmə ittihamın qanuni, əsaslı və ədalətli həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsi məqsədilə sübutların əldə edilməsindən, yoxlanılmasından və qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması əsaslarını və onun təqsirli olub-olmamasını sübutetmə vəzifəsi ittihamçının üzərinə düşür.³⁶

Gender bərabərliyi müddəası cinsi zorakılıq və ayrı-seçkilik hallarında qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışlarını məhdudlaşdırır. Praktikada, seksual qısnama, zorakılıq və ya ayrı-seçkilik digər formaları kimi digər hallarda qadınların ədalət mühakiməsinə müraciət etməməsinin səbəblərindən biri cinayətin baş verdiyini sübut etmək çətinliyi və sübut yükünün daşınma imkanının olmamasıdır. Avropa İttifaqı Şurası (Aİ) 15 dekabr 1997-ci il tarixli, 97/80/Aİ Direktivində üzv dövlətlərə Cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik hallarında sübut yükü ilə əlaqədar aşağıdakıları qeyd edir:

Avropa İttifaqına Üzv Dövlətləribərabər rəftar prinsipinin onlara tətbiq edilmədiyi üçün özlərini haqsız hesab edən şəxslərin onlara qarşibirbaşa və ya dolayı yolla ayrı-seçkilikə yol verildiyi ehtimalı olan faktları müəyyən etməsini və cavabdeh tərəfin bərabər mülkiyyət prinsipinin pozulmadığını sübut etməsini məhkəmə və ya digər səlahiyyətli orqan qarşısında təmin etmək məqsədilə milli məhkəmə sistemlərində qəbul edilmiş qaydalara uyğun olaraq zərurət yarandıqda bu cür tədbirləri görməlidir.³⁷

Hətta Azərbaycan Avropa İttifaqına üzv olmasa da belə, zorakılıq və ayrı-seçkilik hallarında dair sübutların yükü cavabdeh tərəfin üzərinə düşəcəkdir. Adətən, cinsi azadlıq və cinsi toxunulmazlığa qarşı cinayətlərin heç bir şahidi olmur və bu tələb cinsi təcavüz qurbanlarına qarşı ayrı-seçkilik yaradır və qadınların cinsi hücumlara məruz qaldıqlarına dair yalan danışmaq ehtimalını ortaya qoyur. Bu cür tələblər ümumi zorakılıq kimi digər cinayətlərdən zərər çəkmiş şəxslərin qarşısında qoyulmur və cinsi azadlığa və cinsi toxunulmazlığa qarşı törədilmiş cinayətlərlə bağlı məhkəmə işlərində zərərçəkmiş şəxslərin xüsusilə etibarsız bir şahid kimi qiymətləndirilməsini və/yaxud qadının sözünün dəyərinin təqsirləndirilən kişinin sözünün dəyərindən xeyli aşağı olmasını əsaslandıracaq heç bir səbəb tapılmır. Buna görə də, zərər çəkmiş şəxsləri səmərəli şikayət qaydaları və hüququ müdafiə vasitələri ilə təmin etmək üçün qanunvericilik qadınlara qarşı ayrı-seçkilik və zorakılıqla bağlı işlərdə şikayətçinin üzərindən sübut yükünü qaldırmalıdır. Bu səbəbdən də Cinayət Prosesual Məcəlləsinə qadınlara qarşı zorakılıq və ayrı-seçkiliklə bağlı istisna hallar daxil edilməlidir.

32. eyni yerdə, para. 5.

33. eyni yerdə, para. 8.7.

34. Reproduktiv sağlamlıq və ailə planlaşdırılması haqqında qanun layihəsi cinsi selektiv abortları cinsə görə genetik xəstəliklər riski yüksək olma kimi istisna hallarda qadağan edir. Bu qanun Azərbaycanın Milli Məclisi tərəfindən hələ təsdiqlənməyib.

35. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi 14 iyul 2000-ci il tarixli, 907-IQ nömrəli "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

36. Həmin yerdə, Maddə 138, Cinayət-Prosesual Məcəlləsi.

37. Maddə 4, bu səhifədə var: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31997L0080&from=EN>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

Qadın və kişilər arasında bərabərlik və ya qadınların mühafizəsinə yönəlmiş xüsusi qanunvericiliklərdəki çatışmazlıqlar

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanun

2010-cu ildə məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununun qəbul edilməsi qadınların hüquqlarının müdafiəsini zəruri səviyyəyə çatdırmaq və qadınlara qarşı zorakılıq və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması istiqamətində atılmış addımlardan biridir və bu addım beynəlxalq təşkilatlar və beynəlxalq saziş orqanları tərəfindən müsbət qarşılanmışdır. Halbuki, bu qanunda və onun icrasında bir sıra çatışmazlıqlar var. Bu çatışmazlıqlar aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

- ▶ Bu qanuna müvafiq olaraq, məişət zorakılığı barədə verilən şikayətdə törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında məlumatlar olduqda həmin şikayətlərə cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxılır (Azərbaycan Hökuməti 2010, Maddə 5.1). Halbuki, Cinayət Məcəlləsində aydın göstərilir ki, cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilər (Azərbaycan Hökuməti 2000, Maddə 1.3). Məişət zorakılığı Cinayət Məcəlləsinə konkret bir cinayət olaraq daxil edilməmişdir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Cinayət Prosesual Məcəlləsində məişət zorakılığına məruz qalmış qadınların xüsusi ehtiyaclarını və hüquqlarına dair məsələləri həll etmək üçün xüsusi müddəalar yoxdur;
- ▶ Qanunda göstərilir ki, məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda həmin şikayət yalnız zərər çəkmiş şəxsin və ya onun qanuni nümayəndəsinin razılığı olduqda araşdırılır (Azərbaycan Hökuməti 2010, Maddə 6.3). Qanunla yuxarıda qeyd olunan Cinayət Məcəlləsi arasındakı mövcud olan uyğunsuzluq bu müddəanı aydınlaşdırmır. Qanunda hansı məişət zorakılığı əməllərinin cinayət təqibinə cəlb edilməsi və onlardan hansılarının inzibati qaydada həll edilməsinə dair konkret hallar göstərilir;
- ▶ Qanunda aydın şəkildə göstərilir ki, araşdırmanın aparılması zamanı tərəflərin münasibətlərinin normallaşmasına və ailədə münasibətlərin bərpa olunmasına kömək göstərmək dövlətin vəzifəsidir; (Azərbaycan Hökuməti 2010, Maddə 7.4). Bu müddəa qadınların insan hüquqlarının müdafiəsi üzərində üstünlük yaradan vasitəçilik və barışıq kimi təfsir edilə bilər (Manjoo 2014, para. 64).

Təcrübə göstərir ki, dövlət qurumlarının, eləcə də Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin (AQUPDK) əsas siyasəti dövlət qurumlarının əsas siyasətidir, məişət zorakılığı ilə bağlı işlərdə vasitəçilik və barışıq əldə etməkdən ibarətdir. Hətta hakimlər, aidiyyəti işlərə baxarkən bu müddəaya istinad edirlər. Məsələn, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) məhkəmələrin monitorinqi heyəti bir proses aktında hakimin zərərçəkmiş şəxsin könülsüz yanaşmasına baxmayaraq təkrar şəkildə «barışmağı» rica etdiyini qeyd etmişdir. Formal razılığın belə bir ifadəsi icraata xitam verilməsi üçün əsas kimi istifadə edilə bilər;³⁸

- ▶ Qanun məişət zorakılığının təkrarlanmaması barədə “xəbərdarlıq edilməsi” və qısamüddətli mühafizə orderinin verilməsi mümkünlüyünü nəzərdə tutur (Azərbaycan Hökuməti 2010, Maddə 11). Halbuki, bu xəbərdarlığın qısa müddətli mühafizə orderi ilə birlikdə verilmə mümkünlüyü, ondan məhkəmə prosesində sübut qismində istifadə olunma imkanı, yaxud həmin mühafizə orderinin əldə olunması üçün ilkin şərt qismində istifadə ehtimalı ilə əlaqədar bəzi anlaşılmazlıqlar mövcuddur. Praktikada bu açıqlamanın olmaması hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən müvafiq tədbirlərin görülməməsinə səbəb olub (Manjoo 2014, para. 65).

Həssas qruplar

Azərbaycan qanunvericiliyi ayrı-seçkiliyin olmaması səbəbləri arasında lezbiyan, qey, biseksual, transgender və interseks (LQBTİ) statusunu xüsusi şəkildə qeyd etməyib. Cinsi

³⁸. Azərbaycan məhkəmə sistemində məişət zorakılığı ilə bağlı işlər. Qanunun aliliyi və insan hüquqları bölməsi. ATƏT-in Bakı ofisi, 2013 (ATƏT hesabatı), s. 20.

oriyentasiya və gender kimliyinə əsaslanan dözümsüzlük problemi hələ də Azərbaycanda tabu mövzusu olaraq qalmaqdadır.

Sağlamlıqla əlaqədar insan hüquqlarının bəzi əhəmiyyətli meyarları, o cümlədən, qanunvericiliyin yaradılması, tətbiqi və təhlili proseslərində iştirak etmək haqqında asanlıqla müəyyən edilə bilən məlumatlar toplanılmamış və fahişəliklə məşğul olan şəxslər, küçə uşaqları, əlilliyi olan şəxslər və LQBTİ şəxslər kimi insanlar barəsində məlumatlar məhduddur.

Hüquqi yardıma çıxış

Yüksək keyfiyyətli və səmərəli hüquqi yardımın əldə olunması ədalət mühakiməsinə çıxışın əsas təminatlarından biridir. Hüquqi xidmətlərin bahalı olması və pulsuz hüquqi yardımın əldə edilmə mümkünsüzlüyü qadınların hüquqlarının pozulması hallarının məhkəmə qarşısına çıxarılmasında əsas maneələr sırasındadır. İqtisadi vasitələrin yetərli olmaması qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışları üçün maneədir, çünki onlar yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım üçün ödəniş imkanları tapa bilmir və pulsuz hüquqi yardımın səviyyə standartı isə adətən aşağı olur. QHT-lər tərəfindən aparılmış sorğular nəticəsində qurbanların, fokus qruplarının və ekspertlərin müsahibələrinin nəticələrinə görə, yalnız az sayda qadının əldə etmək imkanı olduğu hüquqi xidmətlərin həddindən çox baha başa gəlməsi Azərbaycanda ədalət mühakiməsinə çıxışın qarşısını alan maneələr sırasındadır (Gender Assosiasiyası «Simmetriya» və Karat Koalisiyası 2011, səhifə 3).

Konstitusiyanın 61-ci maddəsində hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ nəzərdə tutulur. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilir. Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında qanunun 20-ci maddəsinə əsasən, cinayət işləri üzrə müttəhimlərə və məhkəmədə hüquqi yardıma ehtiyacı olan aztəminatlı şəxslərə hər hansı bir məhdudiyət qoyulmadan vəkil tərəfindən göstərilən hüquqi yardım dövlət hesabına həyata keçirilir.

Pulsuz hüquqi yardım haqqında qanun layihəsi hazırlanmışdır, lakin o, hələ də qəbul edilməyib. Mülki işlərdə pulsuz hüquqi yardım almaq üçün heç bir mexanizm yoxdur. Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən, pulsuz hüquqi xidmət göstərilməsinə məsul vəkil birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən təyin edilir. Halbuki, pulsuz hüquqi yardım göstərilməsi barədə birinci instansiya məhkəməsinə ərizə təqdim etmək üçün iddiaçılar tərəfindən ərizənin hazırlanması və məhkəməyə təqdim edilməsi üçün onların vəkilə ehtiyacları var. Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında qanunda və Mülki Prosesual Məcəllədə əhalinin az gəlirli hissəsi üçün apelyasiya məhkəməsi və birinci instansiya məhkəməsi qarşısında pulsuz hüquqi yardımın göstərilməsinə dair heç bir hüquqi mexanizm nəzərdə tutulmur.

Azərbaycana 2014-cü ildəki missiyası zamanı BMT-nin Qadınlara Qarşı Zorakılıqla Mübarizə üzrə xüsusi məruzəçisi dövlətin hüquqi yardım xidmətləri tərəfindən göstərilən hüquqi təmsilçiliyin keyfiyyətinin pis olması ilə bağlı şikayətlər almışdır. Ədalətin çatışmazlığı qavrayışlarının bu nəticəsi həbsxanada müsahibə edilən qadınlar tərəfindən xüsusi olaraq göstərilmişdir. Bəzi qadınlar tərəfindən özəl hüquqşünaslarla müqavilələrin bağlanması və ağır sosial-iqtisadi təbəqədən olan qadınların keyfiyyətsiz hüquqi yardım göstərən vəkillərdən asılı olması səbəbləri onların hüquqlarının tam uyğun müdafiə edilmə ehtimalını azaldır (Manjoo 2014, 32-ci maddə).

Kənd yerlərində məhdud sayda hüquqşünasların olması qadınların bu bölgələrdə, xüsusilə də ucqar kəndlərdə ədalət mühakiməsinə çıxışlarını məhdudlaşdırır. Qadınlar, miqrantlar və problemlərlə üzləşmiş uşaqlar kimi həssas (zəif) qruplar nadir hallarda, yerli qanunvericiliyin mövcud olduğu hallarda ədalət mühakiməsinə tam çıxış əldə etmək imkanına malik olur.³⁹ QQASLK Komitəsi, ələlxüsus kənd yerlərində, xüsusilə də hüquqi yardım klinikalarının yaradılması yolu ilə bütün zorakılıq qurbanlarına hüquqi yardım göstərilməsini tövsiyə edir.

³⁹. Eyni yerdə., s. 17.

Qanunların icrası üçün praktikaların və mexanizmlərin təhlili

Məişət zorakılığı ilə bağlı işlər

Azərbaycanda qanunvericilik bazası, onun tətbiqi və geniş yayılmış gender stereotiplərinin reallığı arasında ziddiyyətlər olduğuna görə ciddi problemlər mövcuddur. BMT-nin xüsusi məruzəçisi qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış hüququnun ciddi şəkildə pozulduğunu qeyd edir. Birinci problem qadınlara qarşı törədilmiş zorakılıqla əlaqədar işlər barəsində polisin çox az məlumatının olması ilə əlaqədardır. Maraqlı tərəflərin əksəriyyəti belə izah edir ki, qurbanlar çox vaxt məlumat verməyə könülsüz yanaşır, başqa sözlə, bunu qadınlara qarşı törədilmiş zorakılıqdan sonra münasibətlərin normallaşması ilə izah edirlər və hətta, ailənin birliyi, utanc və qınaq kimi anlayışları təşviq edən səlahiyyətli orqanların cavabı üzündən bu kimi hallar qadınların özləri tərəfindən qəbul edilir. Bu amillər qadınlara qarşı törədilmiş zorakılıq ətrafında sükutun pozulmasına mane olur. Ailə Dəstək Mərkəzləri və polis də daxil olmaqla digər hakimiyyət orqanları qadınlara qarşı zorakılığı ailə daxilində həll edilməli olan özəl bir məsələ hesab etdikləri üçün müdaxilə etməməyə üstünlük verir. Zorakılığı ilə əlaqədar işlər əksər hallarda təqib olunmamağa meyllidir; mühafizə orderləri verilmir; nikahda olduğu müddətdə törədilmiş zorakılıqla bağlı şikayət edildikdə də belə, boşanmaya asanlıqla nail olmaq mümkün olmur (Manjoo 2014, para. 31).

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunun tətbiq olunmasında bir sıra problemlər mövcuddur ki, bu da zərər çəkmiş qadınların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanlarını məhdudlaşdırır. Qanunun 2010-cu ildə qəbul olunmasına baxmayaraq, milli icra mexanizmi hələ işlənib hazırlanmayıb. Həm məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə Milli Strategiya, həm də Məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə Milli Fəaliyyət Planı hələ də təsdiqlənməyib.⁴⁰ Bu sənədlər qəbul edilmədikcə və dövlət zorakılığa qarşı mübarizə üçün xüsusi bir büdcə təyin etmədikcə, qanunun icrası baş verməyəcəkdir. 2008-ci ildə məişət zorakılığının yayılma dərəcələri üzrə ölkənin hər yerində araşdırma tədqiqatlarının aparılmasından sonra fenomenin dərəcəsini, vaxt keçdikcə dəyişməsinə və ya həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün məlumatların sistemli şəkildə toplanması işi təşkil edilməmişdir. Qanunda xüsusən milli məlumat bankı vasitəsilə məlumatların toplanmasının əhəmiyyəti vurğulanır. Qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınmasında və aradan qaldırılmasında hesabatlılıq vacibdir, lakin BMT-nin xüsusi məruzəçisi qadınlara qarşı törədilmiş cinayətlər üçün cəzasızlığın norma kimi qəbul edildiyini müşahidə etmişdir (Manjoo 2014, para. 59).

Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılıq əməllərinin istintaqı, təqibi və cəzalandırılması ilə bağlı başlıca problemlər hüquqi çərçivənin minimal səviyyədə tətbiqi və icrası ilə, eləcə də hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmə orqanları arasında gender perspektivinin çatışmazlığı ilə əlaqədardır. Mübahisələrin həlli vasitəsi kimi vasitəçilik üçün ümumi müraciət də bir amildir. Polis, məhkəmə məmurları, digər müvafiq dövlət qulluqçuları, aqsaqqallar və ailələr tərəfindən qadınlara qarşı zorakılıq halları ilə bağlı dərin köklü patriarxal münasibətlər törədilmiş zorakılıqlarla bağlı işlər barəsində verilən məlumatların azaldılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir (Manjoo 2014, para. 70).

Bu qanuna uyğun olaraq zərər çəkmiş şəxsə qısamüddətli və ya uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi prosesi hələ işlənib hazırlanmayıb (Azərbaycan Hökuməti 2010, Maddə 10). Məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətmiş şəxsin qısamüddətli mühafizə orderinin tələblərinə əməl etməməsi uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün əsas ola bilməsi faktı ilə mürəkkəbləşdirilir (Azərbaycan Hökuməti 2010, Maddə 11.3) və yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən nadir hallarda qısamüddətli mühafizə orderləri verilməsi səbəbindən məhkəmələr heç zaman uzunmüddətli mühafizə orderləri vermir. Uzunmüddətli mühafizə orderləri üzrə 2013-cü ildə üç məhkəmə işi, 2014-cü ildə isə bir məhkəmə işi baş tutmuşdur. Bu dörd işin hamısı Bakıda baş vermişdir.⁴¹

40. QQASLK Komitəsi 2015-ci ilə dair yekun müşahidələrində Nazirlər Kabinetinin Məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə Milli Strategiyanın və məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə Milli Fəaliyyət Planının və qadınlara qarşı zorakılığa dair onlayn məlumat bazasının yaradılmasının nəzərə alınması ilə əlaqədar üzv dövlətinin nümayəndə heyətinin məlumatlarını müsbət qarşılayır.

41. Baxın: <http://www.scfwca.gov.az>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

Məişət zorakılığından zərər çəkmiş qadınlar dəstək və mühafizə mexanizmlərinə nail olmaq üçün bir çox maneələrlə üzləşirlər. Qanun zərurət olduqda zərər çəkmiş şəxsin dövlət vəsaiti hesabına dərhal tibbi yardımla, yardım mərkəzində müvəqqəti sığınacaq, geyim və qida məhsulları ilə təmin edilməsi, habelə onun barəsində psixoloji reabilitasiya kursunun aparılması məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat göndərməyi nəzərdə tutur (Azərbaycan Hökuməti 2010, Maddə 7.1). Halbuki, yardım və istiqamətləndirmə mərkəzlərinin sayı çox məhduddur və onlar da əsasən donorların maliyyələşdirildiyi QHT-lər tərəfindən idarə olunur. Zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslərə sığınacaq xidmətləri Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən və QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının və beynəlxalq donor təşkilatları tərəfindən maliyyələşdirilən yalnız üç QHT vasitəsilə göstərir. Onlar insan alveri qurbanlarına və məişət zorakılığına məruz qalmış uşaqlara bir sıra xidmətlər göstərir⁴². Bundan əlavə, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər üçün ölkə üzrə fəaliyyət göstərən 24/7 qaynar xətt yoxdur. Yalnız bir neçə QHT tərəfindən maliyyələşdirilən qaynar xətt fəaliyyət göstərir və bu xidmətlər donor maliyyələşməsindən çox asılıdır.

Boşanma halları

Uşaqlar üçün alimentə dair məhkəmə qərarlarının icrası praktikada çətinlik yaradır. Atalar məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş alimenti ödəməkdən imtina edirlər. Əslində, 2000 və 2007-ci illər arasında Azərbaycan Özəl Universitetinin qadın hüquqlarının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşmış Hüquq Klinikasına edilmiş müraciətlərin 25% -i aliment üzrə məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Məhkəmə qərarlarının icrası qaydaları gücləndirilməlidir. Prezidentin qadınlara dair dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı fərmanında qaçqınların və məcburi köçkün qadınların (MK-lar) məşğulluq məsələsinə xüsusi yer ayrılır.

Bu fərmanın icrası çərçivəsində AQUPDK, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Məşğulluq Xidmətindən qadınların məşğulluğu ilə bağlı statistik məlumatları əldə etmişdir: 18 381 qadın müvafiq işlə təmin olunmuş, onlardan 739-u qaçqın olmuşdur; Dövlət sektorunda 1 669 qadın, o cümlədən, 266 qaçqın işlə təmin olunmuşdur; 7 998 nəfərə işsizlik müavinətləri verilmiş, onlardan 4 049 nəfəri qaçqınlardan ibarət olmuşdur.⁴³

Məcburi və uşaq nikahları

Bundan əvvəl qeyd edildiyi kimi, Ailə Məcəlləsinə 2011-ci ildə düzəliş edilmiş, həm qadınlar, həm də kişilər üçün rəsmi nikah yaşı 18 yaş təyin olunmuşdur. Cinayət Məcəlləsinə 176-1-ci maddənin tətbiqi ilə bağlı müvafiq düzəliş edilmişdir (bu maddədə məcburi nikahlara görə cinayət məsuliyyəti və həm də bu cür hərəkətlərə qarşı konkret sanksiyalar nəzərdə tutulur). Cinayət Məcəlləsi həmçinin uşaqların məcburi nikaha daxil edilməsinə görə daha ağır cəzalar təyin edir.

Uşaq nikahlarının dinamikası və bu cür işlərin araşdırılması və təqibi haqqında rəsmi məlumat yox dərəcəsinədir. AQUPDK-nın rəhbərinin məlumatına görə 2014-cü ildə müxtəlif bölgələrdə uşaq nikahları ilə əlaqədar bir neçə halın qarşısı alınmışdır: «Müvafiq hakimiyyət orqanları həmin ailələrə Azərbaycan qanunvericiliyini pozduqları və onlara qarşı cinayət işi açmaq üçün kifayət qədər əsas ola biləcəyini bildirən məktublar göndərmişdir».⁴⁴ Azərbaycanda erkən və/yaxud məcburi nikah yüksək sürətlə yayılmaqdadır. Bu təcrübənin qeyri-qanuni olması səbəbindən statistik məlumatların dəqiq olmadığına baxmayaraq, AQUPDK 2013-cü ildə 5000-dən artıq erkən nikahın və 2012-ci ildə 4 000-dən artıq erkən nikahın (Manjoo 2014, para. 15) baş verildiyi bildirilərək bu cür nikahların çoxalmasının nikah yaşının artırılması ilə əlaqədar olduğu qeyd olunmuşdur. Erkən nikahla bağlı cəzasızlığın mövcudluğu yerli QHT-lər tərəfindən xüsusi olaraq vurğulanmaqdadır (Counterpart International 2015: 43).

42. Bakıda «Təmiz Dünya» İctimai Birliyi insan alveri qurbanları ilə yanaşı, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsləri də yerləşdirmək istiqamətində fəaliyyət göstərir. Məişət zorakılığına məruz qalmış uşaqlar Bakıda yerləşən Azərbaycan Uşaqlar Birliyindəki sığınacaq evində, əsasən insan alveri qurbanları isə Gəncə «Təmas» İctimai Birliyindəki sığınacaqda məskunlaşır.

43. Azərbaycanın birgə ikinci və üçüncü dövrü hesabatını nəzərdən keçirmək üçün məsələlərin və sualların siyahısına cavablar. QQASLK/C/AZE/Q/3/Add1.

44. Baxın: <http://www.gun.az/xeber-hicran-huseynova-bu-il-7-8-erken-nikahla-bagli-toyun-qabagini-almisig-t160211.html#.VHCvjTSUf5M> LINK İŞLƏMİR.

Cinsi qısnama

Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanun cinsi qısnamaları qadağan edir (Azərbaycan Hökuməti 2006, Maddə 4) və onu əmək və ya xidmət münasibətlərində olan şəxsi alçaldan və təhqir edən, başqa cinsə və ya seksual yönümlə mənsubiyyətdən irəli gələn və fiziki hərəkətlərdə (toxunma, əllə vurma), ədəbsiz sözlərdə, jestlərdə, hədələrdə, ləkələyici təkliflərdə və ya dəvətlərdə təzahür edən əxlaqsız davranış kimi müəyyən edir (Azərbaycan Hökuməti 2006, Maddə 2.0.5). Bu qanun cinsi qısnamaları qadağan etdiyinə baxmayaraq, bu müddəanın icrası zəifdir. AQUPDK nümayəndəsinin sözlərinə görə, bir çox qadın iş yerində seksual qısnama barədə Komitəyə şikayət etmiş və Komitə bu problemi həll etmək üçün Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə müraciət etmişdir.⁴⁵ Halbuki, iş yerində seksual qısnamaya məruz qalan qadınlar nadir hallarda bu barədə məhkəməyə müraciət edirlər. Bir QHT təmsilçisinin fikrincə, bunun səbəbi mühakimə orqanlarında korrupsiya ilə yanaşı, hakimlərin əksəriyyətinin kişilərdən ibarət olması ilə əlaqədardır.⁴⁶ Həmçinin, mədəni stereotiplər qadınların məhkəmələrə müraciət etməməsinə və seksual qısnama təcrübələrinə dair məlumatları paylaşmamalarına təsir edir, çünki bu cür hallar söz-söhbətlərə gətirib çıxara və onların nüfuzuna xələl gətirə bilər.

Qadınların iştirakçılığı

Müvafiq qanunların, siyasətlərin və proqramların planlaşdırılmasında, işlənilib hazırlanmasında, həyata keçirilməsində və monitorinqində qadınların iştirakı ilə bağlı mövcud məlumatlar məhduddur. İctimai iştirakçılıq haqqında qanun 1 iyun 2014-cü ildə qüvvəyə minmişdir (Azərbaycan Respublikası Hökuməti 2013b). Bu, qanunların qəbulundan əvvəl qanun layihələrinin müzakirə edilməsi və tövsiyələr verilməsi üçün ictimaiyyətin hüquqlarını və ən vacibi isə bu hüquqların pozulmasına görə sanksiyaların tətbiq edilməsinə dair mexanizmləri müəyyən edir.⁴⁷ Bu qanunun düzgün tətbiq olunması, xüsusilə AQUPDK-nin yanında İctimai Şurasının yaradılması, qadınların iştirakçılığını artırmaq və müvafiq sahələrdə çalışan QHT-lərin strateji və proqramların formalaşdırılmasında, həyata keçirilməsində və monitorinqində fəal iştirak etmək üçün əla fürsət ola bilər. Fahişəliklə məşğul olan şəxslər, küçə uşaqları, əlilliyi olan qadınlar və LQBT şəxsləri kimi xüsusilə həssas qruplar haqqında məlumatlar məhduddur.

Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışına sosial-iqtisadi və mədəni maneələr

Azərbaycanda qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışlarında sosial-iqtisadi və mədəni maneələr arasında gender stereotiplərini də daxil edərək; ədalət sistemində etibarın olmaması; fondların olmaması; ədalət sistemində çalışan qadınların olmaması; qadın hüquqlarına dair məlumatların olmaması. Bütün bu problemlər bir-birinə qarşılıqlı -asılı formada bağlıdır və bu maneələrin aradan qaldırılması sistemli bir yanaşmanı tələb edir.

Qeyri-rəsmi sektorda çalışan qadınların hüquqları

Azərbaycan Respublikasının 2006-2015-ci illər üzrə Məşğulluq Strategiyası 26 oktyabr, 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Məşğulluq Strategiyası qadınların adətən aşağı statuslu və aşağı əmək haqqı olan işlərlə məşğul olduğunu qeyd edir və bildirilir ki, «Bu gün qadınlar üçün iş yerlərinin çatışmazlığı əksər hallarda qadınların həm cəmiyyətdə, həm də ailədə roluna uyğun çevik iş yerlərinin çatışmazlığında (yarım-ştat, çevik iş günləri, çevik iş qrafiki, evdə iş və s.) özünü büruzə verir.» Bu, Azərbaycan hökumətinin qadınların səlahiyyətlərinin gücləndirilməsi istiqamətində ikili yanaşmanı əks etdirir, bu, eyni zamanda ailə üçün münasib məşğulluq siyasətlərinin inkişafına şərait yaradır, həm də gender rolları ilə bağlı zərərli stereotipləri inkişaf etdirir (Strategiyanın 37-ci paragrafı).

45. Baxın: <https://iwpr.net/global-voices/azerbaijans-women-endure-workplace-harassment>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

46. Eyni yerdə

47. Bayramova Pərvanə, ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin (USAID) SEDA layihəsi çərçivəsində qeyri-kommersiya Hüququ üzrə Beynəlxalq Mərkəz (ICNL) tərəfindən hazırlanmış Azərbaycan Respublikasının ictimai iştirakçılıq haqqında qanununun ümumi icmalı (nəşr edilməyib).

Azərbaycan Respublikasının 2011-2015-ci illər üzrə Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair Dövlət Proqramı 15 noyabr, 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Onun məqsədi qeyri-rəsmi məşğulluğun qarşısını almaqdan ibarətdir.

Qeyri-rəsmi məşğul şəxslər rəsmi müəssisələrdə, qeyri-rəsmi müəssisələrdə və öz istehlakı üçün məhsul istehsal edən müəssisələrdə və ya muzzla məişət işlərində çalışır. Qeyri-rəsmi sektor satış və ya barter üçün malların və ya xidmətlərin istehsalı ilə məşğul olan, qeydiyyatdan keçməmiş və/yaxud hüquqi şəxs yaratmayan kiçik özəl müəssisələrdən ibarətdir.⁴⁸ BƏT-in Statistik Departamentinin məlumatına görə, Azərbaycanda qeyri-rəsmi məşğulluq nisbəti qadınlarda 41.7%, kişilərdə isə 16.6% təşkil edir.⁴⁹ Qadınlar əsasən qeyri-rəsmi sektorda yerli və ya kənd təsərrüfatı işçiləri kimi ən aşağı ödənişli işlərdə çalışır və kişilər qeydiyyatdan keçməmiş özəl müəssisələrdə işləyirlər. Kişilərin qeyri-rəsmi sektorda işləməsi boşanma işlərində alimentin məbləğini müəyyənləşdirməyə mənfi təsir göstərir, lakin, həqiqətdə isə kişilərin gəlirləri göstərilən əmək haqqından daha yüksək ola bilər. Qeyri-rəsmi sektora cəlb olunma zamanı gender boşluğu alimentin ayrılması ilə bağlı qərarlara da mənfi təsir edir. Əksər hallarda kişilərin həqiqi gəliri (qeyri-rəsmi sektorda işləyərkən) onların rəsmi gəlirləri ilə müqayisədə daha yüksək olur, lakin alimentin məbləğini təyin edərkən məhkəmələr sonuncunu nəzərə alırlar.

Qeyri-rəsmi sektorda çalışan qadınların hüquqları qanunla qorunmur.

Qadınların hüquqlarını bilmə səviyyəsi

Qadınlar və kişilər arasında savadlılıq səviyyəsi, eləcə də orta təhsildə qızların rəsmi qeydiyyat dərəcəsi yüksəkdir. Halbuki, qadınlar arasında yüksək savadlılıq nisbəti qadınların hüquqlarına dair məlumatlı olmasının göstəricisi deyil. Qadın hüquqları və gender bərabərliyi orta məktəblərdə tədris proqramına məcburi fənlər kimi daxil edilmir.⁵⁰ Patriarxal münasibətlərin qadınlardan öndə gəldiyi və ailədə və cəmiyyətdə qadınların vəzifə və öhdəlikləri ilə bağlı güclü stereotiplərin üstünlük təşkil etdiyi Azərbaycan kimi bir ölkə üçün münasibətlərin dəyişməsinə və mədəni stereotiplərdə təhsilin rolu xüsusilə vacibdir. Təhsil materiallarında gender stereotiplərinin mövcudluğu, qadınların hüquqlarının olmaması və orta məktəb tədris proqramlarında və müəllimlərin peşə hazırlığında məcburi gender bərabərliyi qadınlar arasında mədəni stereotipləri gücləndirir və onların bilik çatışmazlığını daha da mürəkkəbləşdirir.

Bir neçə QHT tərəfindən aparılan anket sorğularının nəticələri göstərir ki, sui-istifadə və ya zorakılıq baş verdiyi halda nə etməyin lazım olduğu barədə qadınlar öz qanuni hüquqlarını düzgün başa düşə bilmir. Hüquqları barədə bilik və məlumat çatışmazlığı qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışlarının qarşısını alan maneələrdən biridir («Simmetriya» Gender Assosiasiyası və Karat Koalisiyası 2011, səhifə). Hüquqlarının pozulduğu hallarda qadınlar müraciət edə biləcək müvafiq idarəetmə orqanları və məhkəmələr barəsində məlumatsızdır. Qadınların hüquqları barəsində bilik səviyyələri və mövcud milli hüquqi müdafiə vasitələri haqqında məlumat səviyyələri olduqca aşağıdır; Digər tərəfdən isə onlar milli strukturlara etibar etmirlər. Halbuki, təcrübə göstərir ki, qadınlar Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevaya inam bəslədiyindən ona müraciət etməyə üstünlük verir.⁵¹

Məlumatın olmaması qadınların gender əsaslı zorakılıq problemlərinə münasibətində və bu cür hallarda onların davranışlarında özünü büruzə verir. 2007-ci ildə Azərbaycanda Gender Araşdırmaları üzrə Milli Sorğunun nəticəsində respondentlərin məişət zorakılığına qarşı rəsmi mühafizə istəyənlərə qarşı mənfi münasibət bəsləndiyini üzə çıxarmışdır (BMTƏF/AQUPDK 2011, s.160). Qadınların yarından çoxu ərlərinin zorakılığına dözdüklərini bildirmişdir.

48. Qeyri-rəsmi iqtisadiyyatda məşğulluğun statistikasi. BƏT Statistika Şöbəsi. İyun, 2011-ci il, buradan əldə edilə bilərsiniz: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/presentation/wcms_157467.pdf, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il s. 12.

49. Həmin yerdə., s. 8, Qrafa II.

50. Qeyd etmək lazımdır ki, 2010-cu ildən «Gender və uşaq hüquqları» kursu BDU-nun Hüquq fakültəsində İnsan Hüquqları üzrə Hüquq Proqramının (LLM) tədris proqramına daxil edilmişdir. 2014-cü ildə Hüquq fakültəsi bu kursu fakültativ etmək qərarını verdi.

51. Baxın: http://musavat.com/news/olke/mehriban-eliyevaya-daha-cox-qadınlar-muraciet-edir_56317.html?welcome=1, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016 (Azərbaycanca).

Həm kişi, həm də qadın respondentlər qadınlara zorakı münasibətlər zamanı hər hansı rəsmi yardım axtarmaq imkanı haqqında fikirləşmək belə istəməmişdir. Məsələn, kişilərin yalnız 5.2% -i və qadınların isə 8.2% -i polis çağırmaqla yaxın tərəfdaşının başlatdığı zorakılığı həll edə biləcəyi fikrində olduğunu bildirmişdir. Və hətta daha az sayda qadın və kişi məişət zorakılığından zərər çəkmiş bir qadının qonşulardan, dostlardan və psixoloqlarından yardım almağını məqbul hesab etmişdir. Respondentlər məhkəmədə qadınların hüquqlarını müdafiə etmək üçün vəkillə müqavilə bağlamaq imkanından xəbərdar olmamışdır (BMTƏF/AQUPDK 2011, səhifə 161). Eyni zamanda, qadınların 34.2%-i və hər ikinci kişi belə fikirləşir ki, zorakı münasibətdə olan qadınlar kömək üçün heç kimi çağırmaqlı deyil və ərin zorakı davranışı barəsində heç kimə xəbər verməli deyil (BMTİP/AQUPDK 2007, 68-70-ci səhifələr). Bir çox qadın zorakılığı ailə həyatının bir hissəsi olaraq baxır və bunu heç kimə açıqlamır və xarici müdaxilələrdən kənarda saxlayır. Anket sorğusuna görə həyat yoldaşlarının təcavüzünə məruz qalan qadınların təxminən 61%-i bu zorakılıq barədə heç kimə məlumat verməmişdir. Zorakılıq təcrübəsini keçən qadınlar valideynlərinə, qohumlarına və dostlarına da bu barədə heç nə açıqlamır. Anket sorğusunda iştirak edən, haqsızlıq və təhqirə məruz qalmış qadınların 1% -dən azı dövlət təşkilatlarından kömək istəyib. Onların səbəbləri bunlardır: intiqam və zorakılığın artma qorxusu; utanc və ailənin nüfuzuna xələl gəlmə qorxusu; onlara inanılmayacaqlarını düşünmüş; günahlandırılacaqlar; rəsmi qaydada məlumat verilməyin heç bir köməyinin olmayacağını düşünmüş (digər qadınların təcrübələrində əks olunduğu kimi); münasibətlərin sona çatma qorxu; və uşaqlarını itirmək qorxusu (BMTİP/AQUPDK 2007). Onların hüquqları barəsində biliklərinin olmaması, belə qorxuların, xüsusilə də uşaqlarını itirmənin qorxusunun əsas səbəblərindən biridir; rəsmi qaydada məlumat verilmə mexanizmlərinin səmərəsizliyi də rol oynayır. Bu vəziyyət kütləvi informasiya vasitələri ilə gender stereotiplərinin aradan qaldırılmasının zəruriliyi barədə məlumatlılığın artırılmasının; məktəb kitablarının və digər tədris materiallarının yenidən nəzərdən keçirilməsinin, hər hansı zərərli gender stereotipinin aradan qaldırılmasının və məktəbin tədris proqramlarında qadın hüquqları və gender bərabərliyinə dair icbari təhsili tətbiq etməyin və təhsilin bütün səviyyələrində müəllimlər üçün peşə hazırlığının vacibliyini vurğulayır.

Qeyd etmək vacibdir ki, insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılmasına dair Milli Fəaliyyət Planına⁵² əhalinin, o cümlədən, qadınların arasında hüquqi biliklərin artırılmasına dair bir neçə bənd daxil edilmişdir.

Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışına mənfəət təsir göstərə biləcək konkret sosial-iqtisadi və mədəni maneələrin müzakirəsi

Gender stereotipləri qadın və kişilərin müxtəlif fiziki, bioloji, cinsi və sosial funksiyaları ilə əlaqədar olan sosial və mədəni quruluşlarıdır.⁵³ Azərbaycanda cəmiyyət və ailə daxilində hələ də kişiləri ailənin əsas çörək gətirəni və qərar verəni kimi görürlər, lakin, qadınları isə ilk növbədə analar və evdar qadınlar və “zərif cinsin” nümayəndəsi kimi görürlər.⁵⁴ Gender stereotipləri erkən nikahlar, cinsi selektiv abortlar və gender əsaslı zorakılıq da daxil olmaqla, Azərbaycanda qadın hüquqlarına dair mövcud olan bütün məsələlərlə bağlıdır. Gender stereotipləri evdə və cəmiyyətdə qadınların roluna və statusuna təsir edir və nəticədə ədalət mühakiməsinə çıxışına mənfəət təsir göstərir.

Qeyd edildiyi kimi, gender stereotipləri qadınların məişət zorakılığına məruz qalması ilə bağlı mövqeyinə mənfəət təsir göstərir. Zorakı vəziyyətdə olan qadınların əksəriyyəti məişət zorakılığına «normal» baxır və kömək axtarmaq üçün heç bir ehtiyac duymur. İqtisadi dəstək üçün ərinə və ailəsinə qarşı ictimai qınaq, utanc və asılılıq da qadınların zorakılıq barədə məlumat vermə qabiliyyətini ciddi şəkildə məhdudlaşdırır.

52. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı 27 dekabr, 2011-ci il tarixli prezident sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

53. Kook R. və Kusack S., Gender Stereotipi: Müvəqqəti hüquqi perspektivlər (Pensilvaniya Mətbuat Universiteti, 2010).

54. BMTİP/AQUPDK, Azərbaycan İnsan İnkişafı Hesabatı, Azərbaycanda gender münasibətləri: tendensiyalar və çağırışlar (Bakı, Azərbaycan, 2007); BMTƏF/AQUPDK Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılığa dair milli anket sorğusunun hesabatı (Bakı, Azərbaycan, 2011); BMTƏF/AQUPDK, Azərbaycanda məcburi köçkün qadınlara qarşı zorakılığın qiymətləndirilməsi (Bakı, Azərbaycan, 2011); BMTƏF/AQUPDK (nəşr edilməmiş layihə) Azərbaycan əhalisinin qız uşaqları ilə oğlan uşaqlarının arasında say nisbətini pozulması.

Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı 2011-ci ildəki sorğunun nəticələrinə əsasən, həyat yoldaşının zorakılığından əziyyət çəkən qadınların əksəriyyəti (60.8%) baş vermiş təcavüz barəsində heç kimə açıqlama verməmişdir (yuxarıya bax).

Bu sükutu həm həyat yoldaşının zorakılığını ailə çevrəsindən kənarında açıqlamasını bağışlamayan patriarxal ailə dəyərlərinin təsiri baxımından, digər tərəfdən isə məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər üçün yaxşı işləyib hazırlanmış bir sistemin (böhran mərkəzləri, qaynar xətlər, sığınacaqlar və s.) olmaması səbəbi ilə izah etmək olar. Sorğunun nəticələrinə görə, rəsmi yardım üçün müraciət edən və ya evi tərk edən qadınlar ən azı bir gecə davamlı və ağır haqsızlıq və təhqirdən əziyyət çəkmiş və özləri və uşaqlarının rifahi üçün narahatlıq keçirmişdir.

Anket sorğusu zamanı həyat yoldaşının zorakılığı ilə üzləşmiş qadınlar tərəfindən istifadə edilmiş əsas uyğunlaşdırma (mübarizə) strategiyasının ilkin qiymətləndirməsi aparılmışdır. Məlumatla görə çox az sayda respondent tərəfindən yardım üçün agentliklərə və ya səlahiyyətli orqanlara müraciət edilmişdir: haqsızlıq və təhqirə məruz qalmış 357 qadının 32-si müxtəlif dövlət təşkilatına müraciət etmiş, onlardan 19-nun müraciəti uğursuz olmuşdur. Ən çox kömək üçün müraciət edən qadın polis şöbələrinə, məhkəmələrə və tibb mərkəzlərinə gediblər. Məlumatla görə institusional dəstək üçün müraciət etmiş 19 respondentdən 15-i davamlı olaraq həyat yoldaşının zorakılığı ilə müşayiət olunan fiziki xəsarətə məruz qalmış və bəzi hallarda bu, evlilik həyatı boyunca beş dəfədən artıq təkrarlanmışdır. Fiziki zorakılığa məruz qalmış 357 respondentdən 338-i yardım üçün dövlət təşkilatına müraciət etməmişdir. Onları susmağa vadar etmiş hallara daxildir: intiqam və daha çox zorakılıq qorxusu (26%); ailəyə pis ad gətirmək qorxusu (15%); onlara inanılmamaq və ya təqsirli bilinmək qorxusu (6%); digər qadınlara kömək edilmədiyinə görə onlara da kömək etməyəcəyinə inam (4%); və uşaqlarını itirmək qorxusu (1%). Eyni zamanda, həyat yoldaşının zorakılığına məruz qalmış qadınların 14% -i bu halın şikayət etməyə ehtiyac olmadığını düşünür. Respondentlərin böyük bir hissəsi (27%) hansı səbəblərə görə kömək üçün müraciət etməyi bilmir və ya xatırlamır. Bu, arzuolunmaz xatirələrin qarşısını almaq və onları çətin qərarlarda əks etdirməmək üçün respondentlərin arzusu ilə əlaqədar olan müəyyən qərəzli xatirələrin olduğunu göstərir (BMTƏF/AQUPDK 2011, s. 159).

Anket sorğusunun nəticələri göstərmişdir ki, Azərbaycanda qadınlar məişət zorakılığına qarşı mübarizəyə dair rəsmi kömək və mühafizə üçün müraciət etmir. Mədəni maneələr və məişət zorakılığı qurbanları üçün rəsmi xidmət sisteminin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması kimi amillərlə yanaşı bu qərarı şərtləndirən bir sıra amillər mövcuddur. Nəticədə, məişət zorakılığı ilə qarşılaşan qadınların böyük əksəriyyəti susaraq yaşamamağı öyrənirlər. Bu əlverişsiz şəraitdə qadınlar həyat yoldaşının zorakılığına davam gətirərək yaşamaq üçün evi tərk etmək və ailənin, dostların və qonşuların köməyini cəlb etmək kimi öz strategiyalarını hazırlayırlar (BMTƏF/AQUPDK 2011, s. 161).

Mədəni stereotiplərin təsiri altında, xüsusilə məişət zorakılığı məsələlərində qadınların hüquqları haqqında məlumatlıq səviyyəsi çox məhduddur. Əksər hallarda onlar bunu hüquqlarının pozulması kimi deyil, şəxsi məsələ hesab edir. 2008-ci ildə keçirilmiş bir anket sorğusunun nəticələrinə görə, müsahibə aparılmış şəxslər döyülmə hadisələrini bu səbəblərlə əsaslandırdıqlarını bildirmişdir: arvadın vəfasızlığı (32%), ərlərinə məlumat vermədən evi tərk etmiş qadınlar (24%) və ərlərinə itaət etməyən qadınlar (18%), (Manjoo 2014, para. 10).

Kişilərlə müqayisədə qadınların cəmiyyətdə, iqtisadiyyatda və siyasətdə mövqelərinə dair əsas statistika haqqında qısa məlumat

Azərbaycanda 20 nazirlikdə üç nazir müavini qadınlardır; 10 Dövlət Komitəsinin birinin sədri qadındır; Bir Dövlət Komissiyasının sədri qadındır; və ali təhsil müəssisələrində yalnız üç qadın rektor var.⁵⁵ İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) də qadındır. 2005-ci ildə keçirilmiş parlament seçkilərində Milli Məclisdə təmsil olunan qadınların sayı 11% -dən (13 deputatdan 125-i) artaraq 2005-ci il ilə müqayisədə 2010-cu ildə 16% (125 deputatdan 20 qadın) təşkil etmişdir.⁵⁶ Bu, 2005-ci ildəkinə nisbətən çoxdur, lakin çox aşağıdır.

55. Konvensiyanın 18-ci maddəsinə əsasən tərəflərin təqdim etdiyi hesabatların nəzərdən keçirilməsi. İştirakçı dövlətlərin beşinci dövrü hesabatı. Azərbaycan. QQASLK/C/AZE/5. Para. 54.

56. eyni yerdə, para. 55.

2014-cü ilin dekabr ayında keçirilən sonuncu bələdiyyə seçkilərində özünüidarəetmə orqanlarında olan qadınların sayı altı dəfə artaraq cəmi 5 236 nəfərə çatmışdır. Hazırda qadınlar bələdiyyə üzvlərinin 35% -ni təşkil edir. Əvvəlki seçkilərdə bu rəqəm yalnız 4% olmuşdur.⁵⁷ QQASLK Komitəsi bələdiyyə səviyyəsində vəzifə tutan qadınların sayının artmasını müsbət qarşılayır, lakin qadınların ölkə və yerli qanunvericilik orqanlarında, Azərbaycan hökumətində və dövlət qulluğunda, xüsusən də böyük və idarəetmə vəzifələrində az sayda təmsil olunduğundan narahatdır.⁵⁸

Ümumi 524 hakimdən 461-i kişi (88%), 63-ü isə qadındır, 74 məhkəmə sədrindən 70-i (94%) kişidir.⁵⁹ Dövlət ittihamçıların ümumi sayı 31 dekabr 2012-ci il tarixinə olan məlumata görə 1 069 nəfər təşkil etmişdir ki, onlardan 96%-i kişi olmuşdur (1 022 kişi, 47qadın).⁶⁰

İqtisadiyyat Nazirliyindən alınan məlumata görə, hazırda qeydiyyatdan keçmiş yarım milyon sahibkarın 15%-i qadındır. Qadın işəgötürənlərin əksəriyyətinin təmsil etdiyi sahələri təhsil (71.7%), sosial iş (78.1%), incəsənət və əyləncə (63.8%) təşkil edir. Kişilər ticarət, idarəetmə və tikinti-mühəndislik proqramlaşdırması və s. sahələrdə hələ də üstünlük təşkil edirlər. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə 2013-cü ildə qadınlar üçün işsizlik səviyyəsi 6% (kişilər üçün 4%) təşkil etmişdir.⁶¹

3. ƏDLİYYƏ SİSTEMİNİN GENDER TƏLƏBLƏRİNƏ CAVAB VERMƏSİ

Məhkəməyə müraciət edən şəxslərin cinsi mənsubluğu üzrə ayrıca məlumat bazası olmadığından qadınların müraciət etdiyi işlərin sayı barədə məlumat yoxdur.

Peşəkar hüquqşünaslar və polis arasında gender ayrı-seçkiliyi, gender stereotipləri keyfiyyətsiz xidmətlər və düşmənçilik münasibətləri

Daha əvvəl qeyd olunduğu kimi, gender stereotipləri Azərbaycan cəmiyyətində dərin kök salmışdır.

BMT-nin qadınlara qarşı zorakılıq üzrə xüsusi məruzəçisi hesabatında bildirmişdir ki, Azərbaycanda qadına qarşı zorakılıq halları əsasən patriarxal sosial normaların və dərin köklü gender stereotiplərinin və anlaşılmazlıqların saxlanması ilə bağlıdır (Manjoo 2014, para. 4). Belə davranışlar peşəkar hüquqşünaslar və polislər arasında da üstünlük təşkil edir. Cinayət Prosesual Məcəlləsinə görə, qurban cinayət prosesində tərəf hesab edilir. Prosesin iştirakçıları olaraq, qurbanlar hakimlər tərəfindən mütləq şəkildə izah ediləcək müəyyən prosesual hüquqlara malikdirlər. 2013-cü ildə ATƏT Azərbaycanın məhkəmə sistemində məişət zorakılığı ilə bağlı işlərin monitorinqini aparmaq məqsədilə məhkəmələrin monitorinqi heyətini yaratmışdır. Məhkəmələrin monitorinqi heyəti qeyd etmişdir ki, zərər çəkmiş şəxslər məişət zorakılığı ilə bağlı məhkəmə proseslərində adətən özləri iştirak etmişdir. Belə hallarda hakim tərəfindən onlara öz hüquqlarını izah etmək vəzifəsi xüsusilə vacibdir. Məhkəmə müşahidəçiləri bildirmişdir ki, bir çox hallarda hakimlər onların hüquqlarının siyahısını açıqlamamış və bəzi hallarda heç bir izah olmadan onların hüquqlarını ümumi şəkildə elan etmişdir. Zərər çəkmiş şəxslərə, xüsusilə də məhkəmə proseslərində özləri tərəfindən iştirak

57. Baxın: <http://oxu.az/society/66242>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

58. QQASLK Komitəsi, Azərbaycan üzrə müşahidənin aparılması, 2015, para. 26.

59. Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Aparan Dövlətlər Qrupu. Dördüncü qiymətləndirmə iclası. Parlament üzvləri, hakimlər və dövlət ittihamçıları ilə əlaqədar korrupsiyanın qarşısının alınması. Azərbaycan haqqında qiymətləndirmə hesabatı, 2 aprel 2015-ci il, [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/Eval%20IV/GrecoEval4\(2014\)2_Azerbaijan_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/Eval%20IV/GrecoEval4(2014)2_Azerbaijan_EN.pdf) giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

60. Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyası (CEPEJ). Məhkəmə sistemlərinin qiymətləndirilməsi sxemi, buradan əldə etmək olar: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2014/Azerba%C3%AFdjan_2014.pdf, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

61. Azərbaycanda qadınlar və kişilər, 2013-cü il, Dövlət Statistika Komitəsi, <http://www.stat.gov.az/source/gender/indexen.php>, giriş tarixi: 28 noyabr, 2016-cı il

etdikləri zaman onlara hüquqları barədə tam və aydın şəkildə məlumat verilməməsi halları zərər çəkmiş şəxslərin qanuni hüquqlarını təhlükə altında qoyur.⁶²

Məişət zorakılığına dair cinayət proseslərinin monitorinqi zamanı məhkəmələrin monitorinqi heyəti aşağıdakıları qeyd etmişdir:

- ▶ dövlət ittihamçısı bir atalar sözü söyləyərək məişət zorakılığının faydalarını tərifləmişdir;
- ▶ Hakim zərərçəkmiş şəxsə məhkəmə zalında demişdir ki, onun sözlərini və davranışı onun da «əri kimi günahkar» olduğunu göstərir;
- ▶ Zərərçəkmiş şəxsə dinləmənin qapalı keçirilməsini inandırmağa çalışan hakim zərərçəkmiş şəxsin qadın olduğunu və məhkəmədə araşdırılacaq bəzi faktların onun üçün «utandırıcı» olacağını səbəb kimi göstərmişdir. Məişət zorakılığı hələ də tabu kimi qəbul edilir və ailənin daxilində müzakirə olunacaq mövzu kimi baxılır.⁶³

Azərbaycanda qadınların şəxsi, sosial, iqtisadi və siyasi azadlığını məhdudlaşdıran ənənəvi gender rollarının və stereotiplərinin aradan qaldırılması üçün cəmiyyətdə transformasiyaya yönəlmiş sistemli və ardıcıl səylər yoxdur. ATƏT-in məhkəmələrin monitorinqi heyəti məişət zorakılığı ilə bağlı bir sıra cinayət işlərini müşahidə edib. Onlar zərər çəkmiş şəxslərin məhkəmə orqanları tərəfindən uyğunsuz ifadələrlə qarşılandığını bildirmişdir. Onlar qeyd etmişdir ki, məhkəmə orqanları zərər çəkənlərə qanunla təsdiq olunmuş hörməti hər zaman göstərmir. Faktların gender əsaslı stereotiplərlə əvəz olunacağı təqdirdə ayrı-seçkilik münasibətləri nümayiş etdirən qeyri-uyğun ifadə dili zərər çəkmiş şəxslərə daha çox zərər verə bilər.⁶⁴

Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışlarını çətinləşdirən səbəblərdən biri də məhkəmə sistemində korrupsiyanın mövcud olmasıdır. Bunun arxasında dayanan amil xüsusilə məişət zorakılığı və ya cinsi zorakılıqla bağlı işlərdə kömək və ya istintaq məqsədilə səlahiyyətli orqanlara olunan müraciətlərin aşağı səviyyədə olmasıdır. Bu, hakimiyyət orqanlarına etimadın olmaması və hər bir işin məhkəmələrə və ya polisə təqdim edilməməsi ilə bağlıdır. İnsanlar tərəfindən ədalət mühakiməsinin axtarışı zamanı onların təşkilatlara fiziki şəkildə müraciət etməsi və nəticənin ədalətli və düzgün olmamasının səbəblərindən biri də korrupsiyadır («Simmetriya» Gender Assosiasiyası and Karat Koalisiyası 2011, səhifə 2).

Məhkəmə və polis orqanlarında işləyən qadınların olmaması qadınların hadisələr haqqında məlumat vermək imkanlarına mane olur. Geniş yayılmış stereotiplərin iqtisadi asılılıqla birləşməsi və ictimai qınaq qorxusu hadisələr barədə məlumatların verilmə hallarının sayını sifirə endirir. BMT-nin xüsusi məruzəçisi cinayət hüququ sektorunda çalışan qadınların sayının az olmasının sözügedən işlərə münasib qaydada baxılmamasına gətirib çıxaran amil olduğunu qeyd etmişdir (Manjoo 2014, para. 70).

Qeyd etmək vacibdir ki, qadınlara qarşı gender stereotipləri və düşmənçilik münasibətləri gender məsələləri ilə bağlı bütün işlərdə özünü göstərir. Gender məsələləri ilə bağlı olmayan işlərdə belə bu cür münasibətlər və stereotiplər ortaya çıxmır. Hüquqşünaslar arasında aparılmış qısa müsahibələr bunu təsdiqləyir.

Hakimlər və hüquqşünaslar üçün mövcud gender təlimləri

Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən QQASLK prinsipləri və müddəaları və onun Fakültativ Protokolu haqqında xüsusi tədris və təlim proqramları həyata keçirilmişdir. Təlim bütün dövlət qurumları, dövlət qulluğunda, xüsusilə də hüquq sahəsində və məhkəmə sistemində çalışan vəzifəli şəxslər üçün keçirilir. 2011-ci ilin iyul ayından etibarən mümkün olduqda QQASLK-yə müraciət edilməsinin, qərarların verilməsi zamanı Konvensiyaya istinad edilməsinin vacibliyi barədə xüsusi təlimlər keçirilmişdir. Ədliyyə Nazirliyi məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq (maarifləndirmə) məqsədilə AQUPDK ilə birgə mütəmadi olaraq xüsusi materialları dərc edir. AQUPDK (ölkədə gender siyasətinin həyata keçirilməsinə cavabdeh olan mərkəzi icra

62. 62. Azərbaycanın məhkəmə sistemində məişət zorakılığı ilə bağlı işlər. Qanunun aliliyi və insan hüquqları bölməsi. ATƏT-in Bakı ofisi, 2013 (ATƏT hesabatı), s. 18.

63. həmin yerdə, s. 19.

64. həmin yerdə, s. 19.

hakimiyyəti orqanı olduğuna görə), dövlət qurumlarında gender əlaqələndirmə mərkəzləri və QHT-lərin nümayəndələri də Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən aparılan təlimlərdən faydalanır. Təlim proqramları ilə yanaşı nazirlik, QQASLK-da və insan hüquqları ilə bağlı digər müqavilələrdə təcrübəsi olan hakimlərin, dövlət ittihamçıların və hüquqşünasların iştirakı ilə seminarlar təşkil edir. Ədliyyə Akademiyasında hakimlərin üçün tədris Avropa Şurası, ATƏT, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondu (UNICEF), Alman Texniki Əməkdaşlıq Agentliyi (GTZ) və digər qurumlarla birgə təşkil edilir. Ədliyyə Nazirliyi həmçinin, məhkəmə sistemi və insan hüquqları müdafiəçiləri üçün İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi üzrə Avropa Konvensiyasının tətbiqinə dair Avropa Şurasının/Avropa İttifaqının proqram əməkdaşlığı çərçivəsində davam edən birgə layihədə iştirak edir. Ədliyyə Nazirliyi hakimlərin, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının və məhkəmə işçilərinin və insan hüquqlarının müdafiəsi sistemində fəaliyyət göstərən bütün şəxslər üçün müntəzəm seminarlar və simpoziumlar keçirən Yunanıstanda yaradılmış Avropa Ümumi Hüquq Mərkəzi ilə uzunmüddətli əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalayıb.⁶⁵

Yüzlərlə hüquqşünas, polis və dövlət ittihamçısı beynəlxalq təşkilatların və QHT-lərin, o cümlədən, Avropa Şurasının, Avropa İttifaqının, ATƏT-in, Amerika Hüquqşünasları Assosiasiyasının, Mərkəzi Avropa və Avrasiya Hüquq Təşəbbüsü təşkilatının və BMT-nin təşkil etdiyi təlim və digər tədris və potensialların artırılması proqramlarında iştirak etmişdir. Halbuki, müşahidələr göstərmişdir ki, qadın hüquqlarına dair təlimlər əsasən ölkədəki mövcud qanunlar və beynəlxalq standartlar haqqında məlumatlandırıcı xarakter daşıyır. Həqiqi uğura nail olmaq üçün hakimlərin və hüquqşünasların gender bərabərliyi, qadınlar və onların ailə və cəmiyyətdəki rolu ilə bağlı münasibətlərinin dəyişdirilməsinə, qadın hüquqları ilə bağlı standartlara istiqamətlənmiş konkret tədris proqramı hazırlanmalıdır. Yeni nəsil hüquqşünaslara gender bərabərliyi məsələləri haqqında yeni bir düşüncə tərzini öyrətmək üçün hüquqlarla əlaqəli standartlara dair belə bir kursun hüquq fakültələrinin tədris proqramına daxil edilməsi vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Ədliyyə Akademiyasında hakimliyə namizədlər üçün ilkin təlim kursunun tədris planında qadın hüquqlarına dair heç bir modul mövcud deyil.

Peşəkar hüquqşünasların təhsilində qadın hüquqları və gender bərabərliyi məsələləri tətbiq sahəsi

2010-cu ildə Bakı Dövlət Universiteti İnsan Hüquqları Qanunu üzrə LLM Proqramının tədris planına Gender və Uşaq Hüquqları kursunu daxil etmişdir. Bu, 2014-cü ilə qədər məcburi bir kurs olmuş, lakin, hazırda fakültativ kurs kimi tədris edilir. Bu, Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində ayrıca fənn kimi qadın hüquqları haqqında qanunu əks etdirən yeganə kursdur.

4. HÜQUQİ MÜDAFİƏ VASİTƏLƏRİ, YAXŞI TƏCRÜBƏLƏR VƏ TÖVSIYƏLƏR

Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışlarını asanlaşdırmaq üçün mövcud hüquqi müdafiə vasitələri

QQASLK Komitəsinin 28 sayılı Ümumi Təvsiyəsinə əsasən, ayrı-seçkiliyə məruz qalan qadınlar üçün hüquqi müdafiə vasitələrinə pul kompensasiyası, təzminat, reabilitasiya, bərpa kimi kompensasiyanın müxtəlif formaları;ictimaiyyətdən üzr istəmə, ictimai qeydlər (memorandum) və təkrarlanmamaq barədə zəmanətlər kimi məmnuniyyət tədbirləri; müvafiq qanun və təcrübələrdə dəyişikliklər; qadın hüquqlarının pozulmasına görə təqsirləndirilən

⁶⁵. Konvensiyanın 18-ci maddəsinə əsasən iştirakçı dövlətlərin təqdim etdiyi hesabatların nəzərdən keçirilməsi. İştirakçı dövlətlərin beşinci dövrü hesabatı, Azərbaycan (11 mart 2013). QQASLK/C/AZE/5, paragraflar 9-11.

şəxsləri ədalət mühakiməsi qarşısına çıxarmaq kimi tədbirlər daxil edilməlidir.⁶⁶ Ödəmə olmadan müvafiq vasitənin təmin edilməsi öhdəliyi yerinə yetirilmir.⁶⁷

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 68-ci maddəsində göstərilir ki, zərər çəkmiş şəxslərin ədalət mühakiməsində iştirak etmək və ona vurulmuş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır. Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanunda göstərilir ki, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxslərə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada zərər ödənilir. Seksual qısnamaya məruz qalmış işçilərə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada işgötürən tərəfindən zərər ödənilir (Azərbaycan Hökuməti 2006, Maddə 17).

Qadınların əlverişli, əlçatan və vaxtında müdafiəsinə, hüquqi yardım və lazımı yardımlarla təmin edilməsinə təminat verilməsi məqsədi ilə 2009-2013-cü illəri əhatə edən Ədliyyə Sisteminin İnkişafı üzrə Dövlət Proqramı 2009-cu ilin fevral ayında qəbul edilmişdir və onun əsas məqsədlərindən biri vətəndaşların məhkəmə orqanlarına və məhkəmələrə çıxışını yaxşılaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Ədliyyə Nazirliyi və Dünya Bankı ilə birgə həyata keçirilən Ədliyyə sisteminin müasirləşdirilməsi layihəsinin məqsədi yoxsulların, xüsusilə də qadınların hüquqları barədə onların həssaslığını artırmaq və onların məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq və pulsuz hüquqi yardım xidmətlərinə, o cümlədən, qadınlara qarşı zorakılıq halları ilə əlaqədar bu yardımdan istifadəyə çıxış imkanlarını artırmaqdır (BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitəsi, 2013-cü il, para. 8).

Bütün yurisdiksiyalarda olduğu kimi, məhkəmələr Azərbaycanda qanun pozuntularının aradan qaldırılmasının əsas təminatçılarıdır. Qadınlar həmçinin hüquqlarının pozulması ilə üzləşdikdə İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilə (Ombudsman) və AQUPDK-ya müraciət edə bilirlər. Azərbaycanda insan hüquqlarının müddəalarının həyata keçirilməsinə nəzarət edən Ombudsman, məhkəmə bürokratiyası, sənədlərin itirilməsi və məhkəmə qərarlarının yubadılması haqqında şikayətlər kimi,⁶⁸ fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətləri qəbul edə və araşdırır.⁶⁹ AQUPDK fəaliyyət sahəsinə aid olan şikayətləri qəbul edə və onlara baxa bilər.

Zərər çəkmiş şəxslər üçün effektiv hüquqi müdafiə vasitələrinin təmin edilməsi qadınların cinayət və mülki işlər üzrə hüquqi müdafiə vasitələrinə çıxış əldə etmək və effektiv müdafiə (mühafizə), dəstək və reabilitasiya xidmətlərinin yaradılmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Effektiv hüquqi müdafiə vasitələri zorakılığın, bərabərsizlik və ayrı-seçkiliyin səbəblərini köklü şəkildə həll etməlidir (Manjoo 2014, para. 75). Azərbaycana səfəri zamanı BMT-nin xüsusi məruzəçisi zorakılığa məruz qalmış qadınların pozulmuş hüquqlarının bərpasının təmin edilməsi barədə heç bir məlumat əldə edə bilməyib. Qadınlara qarşı zorakılıq hərəkətlərinin təqibi və cəzalandırılması hallarının sayının az olması zərər çəkmiş şəxslərin pozulmuş hüquqlarının səmərəli şəkildə bərpasını təmin etmək imkanlarını azaldır. Azərbaycanda qadınlar pozulmuş hüquqlarının bərpasını təmin edilməsi, o cümlədən, keyfiyyətli hüquqi yardım, məsləhət xidmətləri və sığınacaq yerləri ilə əlaqədar mexanizmlərə çıxış üçün saysız-hesabsız maneələrlə üzləşir (Manjoo 2014, para. 76). Pozulmuş hüquqlarının bərpasının uyğun şəkildə təmin edilməsi əvəzinə, zorakılığa məruz qalmış qadınlar ailə, icma və ya səlahiyyətli orqanların müdaxiləsi vasitəsilə təkrar qurbana çevrilir və mübahisələrin məhkəmədən kənar yolla həlli nəticəsində növbəti zorakılıq təhlükəsinə məruz qalırlar. BMT-nin xüsusi məruzəçisi hesabatında bildirmişdir ki, hakimlər xüsusilə nikahın pozulmasına könülsüz yanaşır və məişət zorakılığı qurbanlarının pozulmuş hüquqlarının bərpasını təmin edilməsi əvəzinə, hər iki tərəfin barışdırılması üçün yollar axtarır (Manjoo 2014, para. 77).

Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında 29 dekabr 1998-ci il tarixdə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən vurulmuş bu cür ziyanların dövlət tərəfindən ödənilməsi tələb olunur. Cinayət Prosesual Məcəlləsinə əsasən, cinayət hadisəsi nəticəsində zərərçəkənə dəymiş ziyanın ödənilməsinin dövlət büdcəsinin vəsaiti

66. QQASLK Komitəsi, 28 sayılı Ümumi tövsiyə, 2 sayılı maddə əsasında iştirakçı dövlətlərin əsas öhdəlikləri, BMT sənədi VEDAW/C/GC/28, 2010, para. 32.

67. həmin yerdə

68. Maddə 8.1, 246-IIKQ sayılı, 28 dekabr, 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu.

69. Maddə 1.6, həmin yerdə

hesabına həyata keçirilməsinə dair zərərçəkənin müraciətinə məhkəmə tərəfindən baxılır.⁷⁰ Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında qanuna əsasən Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin zərər çəkmiş şəxsə kompensasiya verilməsinə dair müddəaları məhkəmə hüquq islahatı başa çatdıqdan və müvafiq qanun qəbul edildikdən sonra qüvvəyə minir.⁷¹ Bu tələb ziyanın dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilməsinə müəyyən edir.»Məhkəmə-hüquq islahatının başa çatması» ifadəsi olduqca qeyri-müəyyəndir və bu proses uzun illər sürə bilər. Bu müddəa zərər çəkmiş şəxslərə kompensasiya ödənilməsinə qeyri- müəyyən müddətə qədər təxirə salır. O, cinayətin qadın qurbanlarının, o cümlədən, insan alveri qurbanlarının kompensasiya almağına mənfi təsir göstərir.

İnsan alveri qurbanları üçün hüquqi müdafiə vasitələri

Azərbaycan insan alveri qurbanlarını hüquqi müdafiə vasitələri ilə təmin etmək üçün bir sıra nailiyyətlərə nail olmuşdur. Azərbaycanda insan alverinə qarşı mübarizə üzrə milli fəaliyyət planında (2014-2018) qanunvericilik üzrə tədbirlərin, o cümlədən, fiziki, psixoloji və sosial reabilitasiyanın təmin edilməsi, təhlükəsiz yaşayış şərtləri; tibbi müayinə və müalicə; tərcümə xidmətlərinə çıxış imkanı; məhkəmələrdə qanuni təmsilçilik; və təhsilə, eləcə də texniki-peşə təhsilinə və əmək bazarına çıxış imkanlarının təmin edilməsi haqqında təsirli bir siyahı yer almışdır; 2009-2013-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planında insan alveri qurbanları müəyyən edildikdən sonra dərhal və kifayət qədər maddi, sosial, tibbi və psixoloji dəstəyin verilməsinin təmin edilməsi qeyd olunur.⁷² 2012-ci ilin avqust ayından başlayaraq insan alveri qurbanlarına reintegrasiya dövründə ödənilən müavinətlərin məbləği 200 manatdan 400 manatadək (təxminən 100 avrodan 200 avroyadək) artırılmışdır. İnsan alverinin qurbanı olmuş uşaqların sosial reabilitasiyası⁷³ və cəmiyyətə reintegrasiyası üzrə proqram 2014-cü ildə qəbul edilmişdir. 2013-cü ildə Cinayət Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərə müvafiq olaraq insan alveri anlayışı beynəlxalq hüquq normalarına (Azərbaycan Respublikası Hökuməti 2013) uyğunlaşdırılmışdır. Tətbiq mexanizmini gücləndirmək üçün Nazirlər Kabineti tərəfindən bir sıra sərəncamlar verilmişdir.⁷⁴

Halbuki, insan alveri qurbanları mövcud hüquqi müdafiə vasitələrinə dair müraciət edərkən də maneələrlə üzləşir. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən, məhkəmələr insan alverindən zərər çəkmiş şəxslərə dəymiş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi məsələsini həll edirlər və bu, insan alverçilərinin əmlakı hesabına ödənilir və ya bu əmlak kifayət etmədikdə, dəymiş ziyan məhkəmənin qərarına əsasən insan alveri qurbanlarına kömək fondunun vəsaiti hesabına ödənilə bilər.⁷⁵

Mülki Prosesual Məcəlləyə görə, cinayət işi üzrə yaranan mülki iddia cinayət mühakiməsi icraatı zamanı mülki qaydada baxılması üçün verilir. İnsan alveri qurbanları ilə iş apararı QHT-lər bu müddəanın praktikada bəzi problemlərə səbəb olduğunu bildirir, belə ki, insan alveri qurbanlarına məhkəmə icraatının tarixi barədə məlumat verilir və vəkillə gec təmin olunur və bunun nəticəsində cinayət işi qaldırılmadan əvvəl insan alveri qurbanlarının mülki iddianı hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxtı olur.⁷⁶

70. Maddə 191.1, Cinayət-Prosessual Məcəlləsi.

71. Maddə 2.

72. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 fevral 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2009-2013-cü illər üzrə Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizə üzrə milli fəaliyyət planı.

73. Bu, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 6 fevral tarixli 37 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

74. İnsan alveri qurbanları ilə bağlı milli istiqamətləndirmə mexanizmi qaydaları (11 avqust 2009-cu il); İnsan alveri qurbanlarının müəyyənləşdirilməsi qaydaları (3 sentyabr, 2009-cu il); Sığınacaqlarda insan alveri qurbanlarının yerləşdirilməsi və saxlanması qaydaları (19 noyabr, 2009-cu il); İnsan alveri qurbanlarının repatriasiya qaydaları (10 sentyabr, 2013).

75. Maddə 26, İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında qanun.

76. İnsan alveri ilə mübarizə sahəsində Azərbaycan təcrübəsi. Bakı, 2012, Red., Bayramova P. (Azərbaycan dilində). s. 39.

Qadınların ədalət mühakiməsinə bərabər çıxışına dair yaxşı milli təcrübələr

Əmək Məcəlləsinə görə hamilə və ya 3 yaşına çatmamış uşağın olması səbəbinə görə qadınla əmək müqaviləsinin bağlanmasından imtina etmək yolverilməzdir.

Əgər işəgötürən hamilə və ya 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadınla bu səbəblərə görə əmək müqaviləsi bağlamaqdan imtina edərsə, qadın hüquqlarını müdafiə etmək məqsədilə məhkəməyə müraciət etmək üçün imtinanın səbəbi barədə işəgötürəndən yazılı cavab verilməsini tələb etmək hüququna malikdir (Azərbaycan Hökuməti 1999, maddə 240). Qanuna əsasən hamiləlik dövründə və doğuşdan sonrakı dövr üçün işləyən qadınlara 126 təqvim günü (doğuşdan əvvəl 70 təqvim günü və doğuşdan sonra 56 təqvim günü) müddətində ödənişli məzuniyyət verilir. Doğuş çətin olduqda, iki və daha çox uşaq doğulduqda doğuşdan sonrakı məzuniyyət 70 təqvim günü müddətində verilir. Qanunda nəzərdə tutulur ki, kənd təsərrüfatı istehsalında çalışan qadınlara hamiləliyə və doğuşa görə məzuniyyət aşağıdakı müddətlərdə verilir: normal doğuşda 140 təqvim günü (doğuşdan əvvəl 70 təqvim günü və doğuşdan sonra 70 təqvim günü); Əmək Məcəlləsinə görə əmək müqaviləsinin ləğv olunması qadağan edilən işçilər və hallar aşağıdakılardır: hamilə, habelə üç yaşınadək uşağı olan qadınların; uşağını təkbaşına böyüdən işçilərin; (Azərbaycan Hökuməti 1999, maddə 79).

Qadınlara ədalət mühakiməsinə bərabər çıxış imkanına maneələrin qarşısının alınması üçün tədbirlər

Biz qadınlara qarşı birbaşa və dolaylı ayrı-seçkiliyin və ədalət mühakiməsinə bərabər çıxış imkanının qarşısını alan maneələrin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı dəyişikliklərin edilməsini təklif edirik:

Əmək qanunvericiliyi

- ▶ qadınların xüsusi məşğulluq sahələrində və ya müəyyən saatlarda işləməyinə icazə verməyən qadağaları və qadınların məşğulluq seçimlərinə tətbiq edilən məhdudiyətləri ləğv etmək;
- ▶ Hamilə qadınlar və ya üç yaşına çatmamış uşaqları olan qadınların əmək vəzifələri ilə əlaqədar məhdudiyətləri aradan qaldırmaq və onları beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq;
- ▶ qanunvericiliyin qadınlar və kişilər üçün uşaqların böyüdülməsində məsuliyyətlərin bərabər şəkildə bölüşdürülməsini təşviq etməsini təmin etmək;
- ▶ Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanunun bu müddəasına düzəliş etmək: “qadınlar üçün Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş güzəştlər, imtiyazlar və əlavə təminatlar ayrı-seçkilik hesab olunmur”, çünki, Əmək Məcəlləsində qadınlara qarşı birbaşa və dolaylı yolla ayrı-seçkilik yaradan bir neçə müddəə var;
- ▶ qanunvericiliyə məcburi atalıq məzuniyyətinin daxil edilməsi;
- ▶ qeyri-rəsmi sektorda çalışan qadınların hüquqlarını qorumaq.

Ailə qanunvericiliyi

- ▶ qadınlar və kişilər üçün bərabər pensiya yaşını nəzərdə tutmaq;
- ▶ boşanmanı yalnız məhkəmə yolu ilə mümkün etmək;
- ▶ qadının saxlanması üçün müraciət etmək üçün səbəblərin siyahısını ləğv etmək;
- ▶ qeydiyyatda alınmamış nikahlar və uşaqlar üçün qadınların hüquqlarını qorumaq və onların ədalət mühakiməsinə çıxışını təmin etmək;
- ▶ dövlət qeydiyyatından əvvəl dini nikahları qadağan etmək;

- ▶ boşanma işlərində uşaqlar üçün aliment müəyyən edərəkən qeyri-formal sektorda ödəniş səviyyəsini nəzərə almaq;
- ▶ məhkəmə qərarlarının, xüsusilə də aliment ödənişinin icrasını gücləndirmək.

Cinayət məəcəlləsi və cinayət prosesual məəcəlləsi

- ▶ Cinayət Məcəlləsinə inadkarlıqla və evlilik müddətində zorlama bəndlərini daxil etmək;
- ▶ Cinayət Məcəlləsində razılıq olmadan zorlama anlayışını yenidən nəzərdən keçirmək;
- ▶ Cinayət Məcəlləsində cinsi selektiv abortlar kontekstində məcburi hamiləlik və zorla abortu daxil etmək;
- ▶ Cinayət-Prosesual Məcəlləsində qadınlara qarşı ayrı-seçkilik və zorakılıqla bağlı işlər üzrə şikayətinin sübut yükünü ləğv etmək;
- ▶ Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığını konkret bir cinayət kimi daxil etmək;
- ▶ Məişət zorakılığından zərər çəkmiş qadınların xüsusi ehtiyaclarını qarşılamaq və hüquqlarını müdafiə etmək barədə Cinayət-Prosesual Məcəlləsinə xüsusi bir müddəə daxil etmək;
- ▶ məcburi nikah və uşaq nikahına dair müddəaları praktikada icra etmək.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanun

- ▶ Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanundan «tərəflərin münasibətlərinin normallaşmasına və ailə münasibətlərinin bərpa olunmasına kömək göstərmək» dövlətin vəzifəsidir cümləsini çıxarmaq;
- ▶ Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunda «xəbərdarlığın» verilməsi mümkünlüyünü aydınlaşdırmaq;
- ▶ Məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə Milli Strategiyanı və məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə Milli Fəaliyyət Planını qəbul etmək;
- ▶ Qısamüddətli və uzunmüddətli mühafizə orderlərinin verilməsi mexanizmlərini işləyib hazırlamaq.

Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanun

- ▶ Gender bərabərliyinin təminatları haqqında qanunda «qadınlara qarşı ayrı-seçkilik» anlayışını beynəlxalq qanunvericiliyə uyğun düzəliş etmək, çünki, bu müddəə məzmununda həm birbaşa, həm də dolaylı formada ayrı-seçkilik daşıyır;
- ▶ cinsi qısnamanın qadağan edilməsini təmin etmək.

Milli hüquqi müdafiə vasitələri

- ▶ pulsuz hüquqi yardım haqqında qanunu qəbul etmək;
- ▶ mülki işlər üzrə pulsuz hüquqi yardım almaq üçün qanunvericilik mexanizmini təkmilləşdirmək;
- ▶ yüksək keyfiyyətli və səmərəli hüquqi yardımın təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək;
- ▶ pulsuz 24/7 qaynar xətt də daxil olmaqla, qadınlar üçün pulsuz, davamlı və dövlət tərəfindən dəstəklənən xidmətləri yaratmaq;
- ▶ məişət zorakılığından zərər çəkmiş qadınlar üçün dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən sığınacaqların sayını artırmaq;
- ▶ Kənd yerlərində məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər üçün uşaq-qayğı müəssisələrinin və sığınacaqların mövcudluğunu təmin etmək;

- ▶ Cinayət ədliyyəsi sektorunda qadın kadrların sayını artırmaq;
- ▶ İnsan alverinə qarşı mübarizə üçün milli istiqamətləndirmə mexanizmi üzrə siyasət çərçivəsinin tam şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək;
- ▶ məhkəmə sistemində korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri görmək;
- ▶ siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə faktiki gender bərabərliyinə nail olmaq üçün müvəqqəti xarakterli xüsusi tədbirlər görmək;
- ▶ pulsuz hüquqi yardım göstərmək məqsədilə xüsusilə kənd yerlərində hüquqi yardım klinikaları yaratmaq;
- ▶ məişət zorakılığının və qadınlara qarşı digər zorakılıq hallarının araşdırılması və təqibi;
- ▶ İctimai iştirakçılıq haqqında qanunu həyata keçirmək və İctimai Şurayı yaratmaq;
- ▶ qadınların ictimai həyatda iştirakçılığını, xüsusilə də parlamentdə, hökumətdə, diplomatik xidmətdə, regional və yerli bələdiyyələrdə və məhkəmə orqanlarının yuxarı səviyyələri də daxil olmaqla, idarəetmə orqanlarında iştirakçılığını artırmaq üçün tədbirlər görmək.

Məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması

- ▶ Hakimlərin, polislərin, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının və hüquqşünasların qadınlara qarşı zorakılıq və ayrı-seçkilik ilə bağlı mədəni münasibətlərinə qarşı mübarizə aparmaq üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi təlimlər vasitəsilə onların məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq;
- ▶ orta məktəblərdə və hüquq fakültələrində qadın hüquqları haqqında qanunları tədris proqramlarına daxil etmək;
- ▶ gender stereotiplərini aradan qaldırmaq üçün məktəbin tədris materiallarının məzmununu və tədris planını yenidən nəzərdən keçirmək;
- ▶ qadınların hüquqları barədə onların məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq;
- ▶ qadın hüquqları və mədəni stereotiplərə qarşı mübarizə aparmaq niyyətində olan hakimlər, hüquq-mühafizə orqanları və hüquqşünaslar üçün qadın hüquqlarına dair xüsusi bir tədris proqramını işləyib hazırlamaq;
- ▶ Yeni nəsil hüquqşünaslara gender məsələləri haqqında yeni bir düşüncə tərzini öyrətmək üçün hüquq fakültələrinin tədris proqramına qadınların hüquqları haqqında kursu tədris proqramına daxil edilməsi.

Qadınların ədalət mühakiməsinə bərabər çıxış imkanı sahəsində araşdırma və məlumat ehtiyaclarını aradan qaldırmaq üçün tədbirlər

Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı üçün tədqiqat və məlumatların ehtiyaclarını aradan qaldırmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirləri təklif edirik:

- ▶ Kişilərlə müqayisədə qadınlar tərəfindən ölkə məhkəmələri qarşısında qaldırdıqları işlərin sayı barəsində məlumat toplamaq;
- ▶ uşaq nikahlarının dinamikası ilə bağlı rəsmi cinsi mənsubluq üzrə ayrıca məlumat bazasına dair boşluğu doldurmaq üçün tədbirlər görmək;
- ▶ cinsi mənsubiyyət, etnik mənsubiyyət, şəhər/kənd statusu, bölgə, yaş və əlillik kateqoriyalarına ayrılmış siyasi və ictimai iştirak haqqında məlumat toplamaq;
- ▶ fahişəliklə məşğul olanlar, küçə uşaqları, əlilliyi olan şəxslər və LQBTİ şəxsləri kimi xüsusilə həssas əhali qrupları üzrə məlumatların toplanmasını yaxşılaşdırmaq;
- ▶ Azərbaycanda qadın hüquqlarına, o cümlədən qadınların ədalətə çıxışına dair geniş tədqiqat araşdırması aparmaq.

Qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışları sahəsində müvafiq qurumlar

---

Aşağıdakı qurumlar qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışlarını təmin etmək üçün islahatların təşviq edilməsini həyata keçirməlidir:

- ▶ Ədliyyə Nazirliyi;
- ▶ Ədliyyə Nazirliyinin Ədliyyə Akademiyası;
  - ▶ Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi;
- ▶ İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman);
- ▶ Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsi;
- ▶ Məhkəmə Hüquq Şurası;
- ▶ Vəkillər Kollegiyaları;
- ▶ məhkəmələr;
- ▶ Qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ixtisaslaşmış QHT-lər və digər vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının insan hüquqları müdafiəçiləri.

BİBLİOQRAFIYA

Bayramova P. Azərbaycan Respublikasının ictimai iştirakçılıq haqqında qanununun ümumi icmalı (nəşr edilməyib).

Kook R. və Kusack S., Gender Stereotipi: Müvəqqəti hüquqi perspektivlər (Pensilvaniya Mətbuat Universiteti, 2010).

Avropa Şurası (1996), «Üzv Dövlətlərinin Nazirlər Komitəsinin Barışdırma işi və ailə həyatına dair R(96)5 sayılı tövsiyəsi».

Avropa Şurasının Parlament Assambleyası (2011), Doğuşdan əvvəl körpənin cinsiyyətinin seçilməsi haqqında 1829 (2011) sayılı qətnamə.

Avropa İttifaqı Şurası (Aİ), Cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik hallarında sübut yükü haqqında 15 dekabr 1997-ci il tarixli, 97/80/Aİ sayılı Direktivi

Avropa Şurası, Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyası (2013), “Məhkəmə sistemlərinin qiymətləndirilməsi cədvəli”, buradan əldə edə bilərsiniz:

http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2014/Azerba%C3%AFdjan_2014.pdf, giriş tarixi: 13 dekabr, 2016-cı il

Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Aparan Dövlətlər Qrupu (2015), “Dördüncü qiymətləndirmə iclası. Parlament üzvləri, hakimlər və dövlət ittihamçıları ilə əlaqədar korrupsiyanın qarşısının alınması. Azərbaycan haqqında qiymətləndirmə hesabatı”, buradan əldə edə bilərsiniz: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/Eval%20IV/GrecoEval4\(2014\)2_Azerbaijan_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/Eval%20IV/GrecoEval4(2014)2_Azerbaijan_EN.pdf), giriş tarixi: 13 dekabr, 2016

Counterpart International (2015), “QQASLK Komitəsinə alternativ hesabat”, QQASLK Komitəsinin 60-cı sessiyasına (9-27 fevral 2015) təqdim edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Hökuməti (1995), «Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası», 12 noyabr, 1995-ci il.

Azərbaycan Respublikası Hökuməti (1999), «Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi», 1 fevral 1999-cu il.

Azərbaycan Hökuməti (1999), “Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi”, 28 dekabr, 1999-cu il.

Azərbaycan Respublikası Hökuməti (2000), 14 iyul 2000-ci il, 907-IQ sayılı «Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi».

Azərbaycan Respublikası Hökuməti (2006), 10 oktyabr, 2006-cı il, 150-IIIQ sayılı «Gender bərabərliyinin təmin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu».

Azərbaycan Respublikası Hökuməti (2010), 22 iyun 2010-cu il, 1058-IIIQ sayılı «Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanun».

Azərbaycan Respublikası Hökuməti (2013a), 19 aprel 2013-cü il, 610-IVQD sayılı «Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu».

Azərbaycan Hökuməti (2013b), 22 noyabr, 2013-cü il, 816-IVQ sayılı “Azərbaycan Respublikasının ictimai iştirakçılıq haqqında qanunu”,

«Simmetriya» Gender Assosiasiyası and Karat Koalisiyası (2011), OXFAM Novib təşkilatının dəstəyi ilə hazırlanmış hesabat: Azərbaycanda qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı, buradan əldə edə bilərsiniz: http://www.karat.org/wp-content/uploads/2012/01/Access_to_jus-tice_Report_Azerbaijan_en.pdf, giriş tarixi: 10 fevral, 2017-ci il.

BƏT-nin statistika departamenti (2011), “Qeyri-rəsmi iqtisadiyyatda məşğulluq üzrə yenilənmiş statistika”, buradan əldə edə bilərsiniz: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/presentation/wcms_157467.pdf, giriş tarixi: 13 dekabr, 2016-cı il

BƏT-in Ailə öhdəlikləri olan işçilər haqqında 156 sayılı Konvensiyası, 1981-ci il

BƏT-in Analığın mühafizəsi haqqında 183 sayılı Konvensiyası (yenidən baxılmış), 2000-ci il Jivan V. və Forster C. (2008), «QQASLK-nın qanunlara çevrilməsi. Kuk Adalarında QQASLK qanunvericiliyinin tətbiqi, BMTİP/BMTQİM.

Manjoo R. (2014), «Qadınlara qarşı zorakılığa dair xüsusi məruzəninin hesabatı, onun səbəbləri və nəticələri», Əlavə, Azərbaycana səfəri, 25 aprel 2014-cü il.

ATƏT, Qanunun aliliyi və insan hüquqları bölməsi (2013), «Azərbaycan məhkəmə sistemində məişət zorakılığı ilə bağlı işlər», Bakı.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (2013), «Azərbaycanda qadınlar və kişilər», buradan əldə edə bilərsiniz: <http://www.stat.gov.az/source/gender/indexen.php>, giriş tarixi: 13 dekabr, 2016-cı il

BMT-nin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə komitəsi (2010), «28 sayılı ümumi tövsiyə, Qadınlara qarşı ayrı - seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 2 sayılı maddəsi əsasında iştirakçı dövlətlərin əsas öhdəlikləri, QQASLK/C/2010/47/GC.2, buradan əldə edə bilərsiniz: www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/QQASLK-C-2010-47-GC2.pdf, giriş tarixi: 17 yanvar 2017-ci il.

BMT-nin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə komitəsi (2010b), «28 sayılı ümumi tövsiyə, Qadınlara qarşı ayrı - seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 2 sayılı maddəsi əsasında iştirakçı dövlətlərin əsas öhdəlikləri, QQASLK/C/2010/47/GC.2, buradan əldə edə bilərsiniz: www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/QQASLK-C-2010-47-GC2.pdf, giriş tarixi: 17 yanvar 2017-ci il.

BMT-nin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə komitəsi (2013), «İştirakçı dövlətlərin beşinci dövrü hesabatı. Azərbaycan», QQASLK/C/AZE/5, buradan əldə edə bilərsiniz: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=QQASLK/C/AZE/5&Lang=en giriş tarixi: 10 fevral, 2017-ci il.

BMT-nin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə komitəsi (2015), «Azərbaycan haqqında yekun müşahidələr» buradan əldə edə bilərsiniz: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=QQASLK/C/AZE/CO/4&Lang=en giriş tarixi: 10 fevral, 2017-ci il.

BMTİP/AQUPDK (2007), «Azərbaycanda insan inkişafı hesabatı. Azərbaycanda gender münasibətləri: tendensiyalar və çətinliklər», Bakı.

BMTƏF/AQUPDK (2011), «Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılığa dair milli sorğu hesabatı», Bakı.

BMTƏF/AQUPDK (2011), «Azərbaycanda məcburi köçkün qadınlara qarşı zorakılığın keyfiyyət qiymətləndirilməsi», Bakı.

BMTƏF/AQUPDK (nəşr olunmayıb), «Azərbaycanda qız uşaqları ilə oğlan uşaqlarının arasında say nisbətinin pozulması arxasındakı mexanizmlər».